

ہر مہر بند

ملاوڑے

انوکھے ادبی تنقیدی سرکاری مضمونوں کا مجموعہ

اسٹاکسٹون پبلسٹی

ناشر

بزم ثقافت مہربانی چوک فوارہ عتقان

الطاف ٹولو سٹیٹ سروس
پراپرٹیز (الطاف ٹولو سٹیٹ سروس) کی ملکیت
568347

تذکرہ

میں معنون

تحریر شیلار

دیباچہ

الذکرہ ::

ساتر دے مگر ی پلو

تو اچھ قریب دے کلام وچ وجودیت

نہ در آ جائزے ::

سرائیکی وچ غزل دے امکانات

سرائیکی وچ پلاستی شاعری

سرائیکی وچ سوز دے

اقبال تے سرائیکی صوفی شاعر

لیجے شاہ دی زبان

سرائیکی بیانی تے اوتلا وزن

سرائیکی شاعری وچ لفظ دے مسئلہ

سرائیکی قاعدیں دے تنقید کا مطالعہ

لوگ ورثہ ::

میانوالی دے لوک گیت

اکھاٹاں دے لوک

قصے دے واقعہ

صفحہ

۳

۴

۲۱

۲۰

۳۳

۴۳

۵۱

۶۱

۶۸

۷۳

۷۷

۸۸

۹۳

۹۹

۱۱

۱۲

۱۳

۱۴

۱۵

۱۶

۱۷

۱۸

۱۹

۲۰

۱۱۱

۱۱۲

۱۱۳

بر شمار

تاں مہینوں

تلاوڑے : |

صفحہ

۱۱۱

اچی سچاں دی کہانی

۱۲

۱۱۲

اچی دھرتی جیگا آسمان

۱۵

۱۱۳

ساتویں دھپ دا تھی جائزہ

۱۶

۱۱۴

مصنف دے حالات زندگی

۲۷

افکار

سارتر دے فکری پہلو

تران پال سارتر (۱۹۰۵ء تا ۱۹۸۰ء) کوں وجودی فکر دا ایک
 مہا ترا تا شدہ سمجھیا ويندے۔ این موضوع تے اوتدی تا شدہ کتاب
 ”وجود و لا شئیئت“ (BEING AND NOTHINGNESS)
 اے۔ لیکن اوتدی این فکری تا شدگی ”وجود و لا شئیئت“ کنوں
 پہلے لکھیاں ہویاں اوتدیاں پد عظیم کتاباں ”دیواریں“ تے ”ناسیا“
 دی بھر پور طور تے کریدن۔ سارتر دے بعض نقادیں دے مطابق
 سارتر دی وجودی فکر اوندے ابتدائی دور تاں تعلق رکھدی اے۔
 او وقت دے تاں تاں اپنی فکر وچ تبدیلی کریندا رہیے۔ تے
 ڈو بھی جنگ عظیم دے بعد این فلسفے دی مرئیاناہ پرستی کنوں
 جان چھڑا دن تک گیا تا۔ تے اوں تاریخی انسان دی تلاش وچ
 رہ گیا تا، جیہا آپنی ذات تے سچائی دی جستجو وچ ہو وے۔

اے تران پال سارتر ۱۹ جون ۱۹۰۵ء کوں فرانس وچ پیدا تھئے۔ پیرس وچ
 تعلیم حاصل کرن دے بعد ۱۹۳۱ء وچ علمی زندگی دا اٹھ پر و نیدے دی جہشت
 تاں پتیا۔ ۱۹۳۹ء وچ ڈو بھی جنگ عظیم پھرن دے بعد فرانس وچ اسی

ہر ایک دفعہ عوامی تحریک میں دے باقی چیز میں ماؤز سے تنگ
 نونوں کہیں بھیجا جو سارے سے سارے قادیان کیا خیال ہے۔ تاکہ انھیں
 اکھیا جو میں اول شخص بنائے گیا انکو سبکداری میں لفظ لفظ بدلا رہند
 سا کرتے آتی مختلف تحریکوں میں وجودیت میں مختلف تقریریں کینتیں عام
 طور سے آمدنی میں تعریف کوں جو وجودیت PHILLOSOPHY OF
 CHOICE ہے زیادہ پیش کیا دیتے۔

۱۹۳۱ء میں آئی جی وی سے جنگوں کے بعد اور اول پڑھیندا رہے
 لیکن آخر انھیں اپنی زندگی تصنیف تالیف واسطے وقف کر ڈی۔ وہ زیادہ تو پیرس
 سے لکھتے تھے۔ لکھتے تھے "ویر تصنیف تالیف کا کم کریندے ہیں۔ انھیں عیسائی
 شریعت کوں پڑھتے تھے۔ اساتذہ تالیف اپنی ایک جمعیت کوں سمون ڈی پاران ان کوئی
 چیز میں ایک پلندہ پارہ صفا ہے۔ سارے ایک اتحاد ناموں "ماؤز" سے باقی تھے اور
 وہی ہے۔ ۱۹۳۵ء میں "ویر اتحاد کیری" سے ناسدے دی حیثیت نال ہی کم لکھا۔ انھیں
 جنگ عظیم میں ہونے سے پہلے۔ "حق دی تحریک ویر نمایاں کردار ادا کیا۔
 الجزائر میں آزادی دی جنگ ویر میں انھیں ہریت پسندی دی پھر لیا ملکیت لکھی۔ انھیں
 ویر تمام قدامتوں کے مخالف اور بڑے بڑے سن دی عدالت ویر ہم جہد لکھا۔ انھیں
 کوں اس وقت اقبالی پوائنٹ دی ڈی لکھا۔ لیکن انھیں ان کوں سو کر پڑا اساتذہ کوں نظر
 ویر حیات دے پہلے سے طوری حیثیت پڑی دیندی ہے۔ انھیں میں لکھیں ویر
 "تالیف" لی مٹر۔ "وجود لائیت" "تجدید عمل حیاتیاتی" "تالیف" "کافی مشورہ"
 ہیں سارے ایک ہمارے فلسفی "حیث" اور ان کوں لکھتے تھے "ان نگار دی حیثیت نال
 ہمیشہ رکھا دلی۔ سارے نئے نئے ویر قرآن میں دعوات پاتی ہے

آپنے نظریات تے مسلسل غور و فکر تے اھیں وچ تبدیلی کریندے
 رہن دی وجہ کنوں سارترکوں اشتراکیت نال دلچسپی تھی گئی۔ تے اوہک
 دور وچ کمیونسٹ پارٹی دا ممبر بن گیا۔ او کیونز م جہیں تخلیقی
 نظریے کوں عقیدے دی حیثیت ڈیوں دا مخالف نا۔ تے عقیدہ پرستی
 کوں ایندی ترقی دی راہ وچ رکاوٹ سمجھدا نا۔ اوں آپنی آخری کتاب
 ”تنقید عقل جدلیاتی“ وچ اشتراکی نصب العین کوں ہک نویں بنیاد
 ڈیوں دی کوشش کیتی اے۔ سارترکوں مارکسی عقیدہ پرستیں نال
 پڑھئی۔ او مارکسزم کوں عہدِ حاضر دا فلسفہ سمجھدا ہاتے او ندے خیال
 وچ این کنوں ماوراء مضمون مشکل نا۔ لیکن او ندے خیال وچ
 عقیدہ پرستیں اینکوں گورکھ دھندا بنا تے رکھ ڈاتا نا۔ ات واسطے
 او زندگی دے حقائق کنوں کٹ گئے ہن تے حقیقت کوں آپنے
 ”وہیں“ دے حوالیں نال پڑھدے ہن۔ سارتردے نزدیک اشتراکیت
 انسانی فلاح دے حصول واسطے انسانیں دے آپس وچ اجتماعی
 مقاصد تے اجتماعی ذرائع کوں بروئے کار گھن آونے دا ناں اے
 لیکن او ندے نزدیک دنیا دی حالت کڑاہیں دی شعور پیدا کرن دے
 قابل نہ تھی سگسی، او ندے خیال وچ مارکس دے پیرو ایہہ گالھ سمجھن
 تے ات واسطے او طبقاتی کشمکش تے بھروسہ رکھدن۔

سارتردے نزدیک شعور تے خارجی دنیا ڈوہیں امر واقعہ ہن۔ تے
 ڈوہیں دا بولی واسن دا سا تھا اے۔ سارتردے خیال مطابق شعور
 آپنے وجود واسطے خارجی اسٹیام دا مرہون منت اے۔ لیکن شعور
 دے ہر فعل وچ انسان خارجی معروض دے علاوہ خود آگاہی کنوں

وی بہرہ در تھیندے۔ گویا شعور ہر لحظے "میں" تے "دنیا" پڑوہیں
 دے معانی تخلیق کرنی دے۔ ات واسطے انسان کنوں خارج دی
 ساری کائنات معنی کنوں محروم ہووٹن دی وجہ نال سراسر لغوتے بے معنی
 اے۔

سارتر دے نزدیک شعور سہنگامی اے۔ تے ہر وقت خارجی کائنات
 تے جیڑھی بذاتہ وجودی حامل اے۔ انحصار رکھدے۔ تے اونکوں
 مفہوم پڑنیدے۔ ات واسطے انسان ساری خارجی کائنات دے
 مقابلے وچ عجیب غریب ہستی اے۔ ادکھیں طے شدہ فطرت دا
 حامل کے نہیں۔ نہ اونزی ساریں خصوصیات دی فہرست تیار کیتی و پنچ
 سگدی اے۔ حقیقتاً اولاً شئیت دے طور تے موجود اپنی تقدیر
 دا مالک تے اپنی اقدار دا خالق اے۔ این ساری بحث کنوں سارتر
 اے نتیجہ کڈھیندے جو انسان یک اینجھی ہستی اے جیندا وجود
 جوہرتے مقدم اے۔

لا دینیت دے علاوہ سارتر نے انسانی آزادی کوں ثابت
 کرن واسطے اپنے نظریہ شعور نال کم گھدے۔ چنانچہ ادا اہدے
 شعور نہ صرف خارجی اشیاء بلکہ خود اپنے آپ کنوں وی جبرائی
 اختیار کر سگدے۔ — این کنوں ای انسان دی آزادی تشکیل
 پیندی اے۔ کیونکہ انیذا مطلب ایہہ ہوسی جو انسان دا ماضی اونڈے
 حال تے مستقبل و اکتین نہیں کریندا۔ بلکہ این کنوں جبرائی اختیار
 کرتے اپنی آزادی دا اثبات پڑنیدے۔ بلکہ آزادی دی حالت پوج
 مستحقہ دود و دھرا رہندے۔ — سارتر دے نزدیک موت

آزادی دی تصدیق کریندی اے۔ نہ کہ تکذیب۔

اونڈے خیال وچ اس اڑی آزادی بلکہ خود مختیاری آپنی طہاہ
تے مطلق اے۔ موت اونڈی خارجی حد اے۔ جیہہ تاہیں فرند
زندہ اے ایہہ اونکوں کوئی نقصان نہیں ڈے سگدی۔ کیونکہ
جیر ہلے موت انڈی اے میں دنیا و بچ موجود نہیں رہندا۔ اگر چہ
میکوں مرٹ دی آزادی تاں کے نہیں۔ لیکن ایندے باوجود میں ہک
آزاد فانی ہاں۔

سارتر دے نزدیک آزادی دا شعور انسان واسطے دہشت داباعت
اے۔ سارتر دہشت تے خوف وچ فرق کریندے۔ او آہدے خوف
کہیں خارجی معروض دا رد عمل ہوندے۔ جیویں ڈاکو یا طوفان دی
موجودگی وچ اوندا خوف۔ ایندے برعکس دہشت ایہہ اے جو
فرد کوں طوفان وچ گھر و سجن یا ڈاکو دے سہقیں لٹ و سجن دا اندیشہ
ہووے۔ دہشت آزادی دا شعور اے۔ تے انسان
"پانڈر آزادی" اے۔ لیکن دل دی ایں کنوں او فرار حاصل کرن
دی کوشش کریندے۔ کیوں جو آزادی انتخاب تے ذمہ داری دی
اذیت نال گھن انڈی اے۔ آزادی دی اذیت کنوں بچن واسطے
انسان کئی بہانے تراشن۔ کڈاہیں او آہدے سب کجھ فدا دے ہتھ
اے تے میں مجبور محض آں۔ انھیں معذرتیں دا مقصد ایہہ اے جو
انسان آپنی آزادی کنوں دستبردار ہتی کراہیں خود کوں ماحول دے
حوالے کر ڈیون چہندے۔ تاکہ انتخاب تے ذمہ دار کنوں بچ کراہیں
پر سکون زندگی گزار سکے۔ سارتر آزادی کنوں نجات پاوون دی

این کوشش کوں بد اعتقادی آہے۔ کیوں جو اسان چاہن کجھ تے خود کوں
فریب ڈیندوں نہ کہیں بے فرد کوں۔

سارتر تے اشتراکیت دا تعلق ہمیشہ یک طرفہ رہ گئے۔ کیوں جو
پکے مارکسی ہمیشہ سمجھدے رہ گئیں جو ایہہ وجودی فلسفہ بورژوا حریت پسندی
بے بحران دا نتیجہ اے۔ جیڑھی نوین سماجی تاریخی عمل دے مسئلے حل کرن
وچ ناکام تھی گئی اے۔ ایندے علاوہ ایہہ فلسفہ سرمایہ دارانہ سماج
وچ پاتے ہوئے خوف، دہشت مایوسی تے ناامیدی دے احساسات
دی تاویل تے فردیت پرستی دی آخری ہڈی اے۔

بہر حال سارتر داروین ہمیشہ بد لدار رہے۔ کڈاہیں او اہدے
جو تاریخ دی صحیح ترجمانی صرف تاریخی مادیت ای پیش کرنیدی لے
تے کڈاہیں این فلسفے کوں فرد دشمن تے حریت کش آہیں ہوئیں
لکھدے جو اگر ایہہ پھیا و بچے جو آیا کہیں ادیب کوں عوام تائیں سائی
واسطے آٹھیاں خدمات کیونسٹ پارٹی دے حوالے کر ڈتیاں و بچن۔
”تاں میڈا جواب نفی وچ ہوسی۔ انیوں کھتائیں او انسان دی بھر پور
آزادی دا تامل اے۔ لیکن کھتائیں آہدے جو میکوں ایہہ روز بروز
یقین پھیندا ویندے جو آزادی مشروط اے تے حالات دے تابع۔“

سارتر دے فکری تضادات تے انھیں دی آخری عمر دا ایہہ
قول چنگی روشنی سنندے جو ”میں جیڑھا کجھ لکھیم نہ لکھن چہند ایم
لیکن انھیں فکری تضادات دے باوجود سارتر دے فلسفے تے
ادبی تخلیقات نے تقریباً چالیس سال تائیں پوری دنیا تے اثر سٹھے۔
انھیں دے ڈرامیں دنیا دے مختلف ملکیں وچ ڈکھائے گئیں تے

انھیں کون ادب دانوبل پرائز دی ڈتا گئے۔

سرائیکی ادب اپنی ابتدائی منزل وچ اے۔ ات واسطے
 ایندے وچ سارترکوں ترجمہ نہیں کیتا گیا۔ شاید ایہا وجہ اے
 جو سرائیکی ادب تے سارترکوں اثرات نہ ہون دے برابر ہن۔
 لیکن ایندے باوجود اردو دے حوالے نال سرائیکی دے کجھ
 شاعریں دے کلام تے سارترکوں وجودی خیالات دا اثر منور
 ملے۔

خواب و بیدار کے کلام و چوجہ وجودیت کے ہمکنار اثرات

آکھیا ویندے جو وجودیت موجودہ دور دافلسفہ اے۔ اینڈ بانی
 ڈنمارک دافلسفی کرکیگارڈ (۱۸۱۳ء تا ۱۸۵۵ء) اے۔ این فلسفے دے
 شارحین مطابق خوفناک جنگیں ہونا ک ہتھیاریں دے استعمال کشیدگی
 بے چینی، عدم تحفظ دا احساس، خوف، فرد دشمن نظریات تے مذہب
 دے زوال نے این فلسفے واسطے خام مواد مہیا کیتے۔ لیکن میڈیے
 مطابق ایہہ کشیدگی، بے چینی، خوفناک جنگاں، مایوسی، خوف تے
 عدم تحفظ دا احساس تاں شروع کنوں انسان دے نال رہ گئے۔
 ایسا وجہ اے جو انھیں ڈکھیں دی وجہ کنوں کوک نروان حاصل کرن
 واسطے عیش آرام چھوڑتے جنگل وچ رلدے رہ گئیں تے کئی خوفناک
 جنگیں کنوں بے دل بھتی تے بادشاہ وی مذہبی مبلغ بن بیٹھن۔ حقیقت ایہہ
 اے جو وجودیت دیاں بنیاداں پرانے فلسفین، نظریات تے مذہبیں چھ
 موجودہن۔ البتہ اسان زیادہ کنوں زیادہ ایہہ آکھ سکدوں جو وجودیت
 نے ہک نویں فکر دی صورت وچ مقبولیت موجودہ دور وچ حاصل
 کیتی اے۔ وجودیت کیا ہے؟ ایہہ ہک پیچیدہ فکر ہے۔ ایہہ اشتمالیت
 وانگوں کوئی باقاعدہ نظام فکر کئے نہیں تے نہ اینگوں کوئی منضبط

فلسفہ آکھیا و پنخ سبکدے۔ ایہہ ہک طرز فکر اے۔ جیڑھی انسانی حقیقت
 کوں سمجھن واسطے اوندی ترکیب دے ذہنی تے عقلی پہلوئیں دی بجائے
 جذبی پہلوئیں تے توجہ پڑیندی اے۔ وجودی فلسفی ہوں سارے
 مسئلین تے ہک بے نال شدید اختلاف رکھدن۔ مثلاً کرکیسکارڈ سخت
 مذہبی انسان اے تے نیٹشے، ہائیدیکر تے سارتر ملدھن۔ لیکن کئی
 مسئلین تے وجودی ہک بے نال متفق وی ہن۔ مثلاً۔ سائنس اسٹڈے
 جیاتی تے قدرتی مسائل حل کرن دی اہل کے نہیں۔

☆۔ عقل دی مدد نال حقیقت تیں رسائی ناممکن اے۔ منطقی
 ترکیب وی این سلسلے وچ مدد نہیں کر سگیاں۔ عقل دی مطلقیت
 تے ایمان غیر عقلی اے۔ کیوں جو عقلی قوتاں قطعی طور تے محدود ہن۔
 ☆۔ قوم پرستی، اشتراکیت، فسطائیت تے اینجھے سب نظریئے
 غلط ہن جیندے وچ فرد کوں گروہ دی بھینٹ چڑھا ڈتا ویندے
 ☆ انسانی جذبات وجودی انفرادیت تے داخلیت اہم شے ہے
 ٹکر، حزن، افسردگی، مایوسی تے بوریٹ وغیرہ اہم وجودیاتی نتائج
 دے حامل ہن۔ ایہہ ولدیں گہرا میاں دی خبر گھن کر اپنی اساکوں وجودی
 سچی داخلیت دا پتہ پڑیندن۔

☆۔ جیون واسطے مرٹن ضروری اے۔ موت دا تصور خصوصی اہمیت
 دا حامل اے۔ انھیں دے علاوہ بے وی کئی مسئلے ہن جیڑھے جزوی
 طور تے وجودی مفکرین دی آپنی آپنی فکر وچ جیون کولن ولسن
 (۱۹۳۱ء) دی فکر وچ "انا الحق" تے نیٹشے دے فکر وچ (SUPER
 MAN) دا ذکر ملدے۔ پڑو جی جنگ عظیم دے بعد وجودیت جھک

فکری تحریک دارُخ اختیار کرگھدا، تے جرمنی اتے فرانس وچ ایں خاص مقبولیت حاصل کیتی، ادب تے فن دے علاوہ نفسیات، عمرانیات تے اخلاقیات دے نظریات تے ایندا ڈاڈھا اثر پایا۔

خواجہ فرید (۱۸۳۱ء - ۱۹۰۱ء) جرمنی دے وجودی فلسفی

نیٹشے (۱۸۴۴ء - ۱۹۰۰ء) دے ہم عصر، بن تے انھیں دی زندگی وچ

کئی خصوصیات مشترک ہن۔ لیکن ہک فرق بنیادی اے، خواجہ فرید بنیادی طور تے مذہبی انسان ہن۔ لیکن نیٹشے لائڈہب یا۔ خواجہ فرید

دی ایہہ خصوصیت موجودہ وجودیت دے بانی کرکیگار ڈنال ملدی اے

لیکن خواجہ فرید دا وحدت الوجود دا نظریہ بذات خود ہمیشہ متنازعہ فیہ

ریہے۔ این نظریے دے خالق ابن عربی (۱۱۵۰ء - ۱۲۴۰ء) تے

کھڑا فتویٰ لایا گیا تے بعد وچ بہوں سارے علماء نے این نظریے

کوں رد کر ڈتا۔ حتیٰ کہ جرمن فلسفی شوپن ہاور (۱۸۸۸ء تا ۱۸۶۰ء)

جیندا نیٹشے تے گہرا اثر اے۔ وحدت الوجود کوں رومانی دہریت قرار

ڈتے۔ نیٹشے دا نظریہ فوق البشر (SUPERMAN) دا اگرچہ اوندی

وجودی فکر نال براہ راست تعلق نہیں بندا۔ لیکن کیا ایہہ دلچسپ اتفاق

کینھی جو اوندے (SUPERMAN) وانگوں خواجہ فرید دی فکر وچ

قلندر دا تصور ملدے۔

خواجہ فرید دے خیالات جیڑھے وجودی فکر نال ملدن، اگرچہ

انھیں دے صوفیانہ نظریات دا عطیہ ہن۔ لیکن بہر حال اوہک ذہن

تخلیق صلاحیت رکھنے والا ہے۔

ضرورت شامل ہے۔ بہر حال حبیب زبیر نے یہ سب کچھ اپنے ذہن میں نشیے منتقل
 مسائل تے وجودی نقطہ نظر ناں جو اپنے ذہن میں ایسے مشرق و چرخہ
 فریدی وجودی طور تے سہی انھیں بنیادیں تے غور و فکر و طرح مہر و
 سہن۔

وجودی فلسفی سب کنوں پہ انسان مسائل حل کرن بارے سائنس
 صلاحیت تے شک و شبہ دا اظہار کریندن تے بعض وجودی مفکرین
 دے نزدیک سائنسی طریقہ صداقت دی تحقیق و بیج مدد نہیں پڑے پگدا
 سمان صوفیاء دے نزدیک وی ظاہری علوم حقیقت دی رسائی دا
 ذریعہ نہیں بن سگدے۔ بلکہ ایندے واسطے "دل" (وجودیش دی
 داخلیت) کوں رہنا پڑنا چاہیدا اے۔

علم را برتن زنی مارے بود : علم را بر دل زنی یارے بود
 خواجہ فرید دے کلام و بیج ظاہری علوم تے انھیں ناں والستہ
 علماء دی ناکامی تے بے بسی دا ذکر کئی جاہ تے ملدے۔

بطلیوس تے فیتا غورث کر کے سوچ و چار
 کھوج سراغ نہ پایا ہرگز تھک بیٹھے تن مار
 کرن منادی رو رو کے لایدرک الابصار
 عالم فاضل عارف کامل عجز کیتا اقرار
 آکھ فرید نمائنا توں و بیج کون قطار

سائنسی علوم چونکہ عقل دی مرہون منت ہن۔ رات واسطے
 انھیں دی ناکامی دا مطلب عقل دی مطلقیت و بیج کوئی نقص اے
 ایسا وجہ اے جو وجودیش دے نزدیک عقل دی مدد ناں حقیقت تائیں

رسائی ناممکن ہے۔ کیوں جو عقلی قوتیں قطعی طور سے محدود ہیں اور یہ
فکر کئی مسلمان فلاسفرین دے نزدیک پاتی ویندی ہے۔ اقبال آپسے
ہے نکل جا عقل سے آگے کہ یہ نور

پیرایہ راہ ہے منزل نہیں ہے

ہے خرد کی گتھیاں سلجھا چکا ہوں

میرے مولا مجھے صاحب جنوں کر

وجودی تے صوفیا سب متفقہ طور سے عقل دی بجائے دل کوں
حقیقت دی دریافت دے سلسلے و بیچ زیادہ اہمیت ڈیندن
خواجہ فرید دے کلام و بیچ کتھائیں وی عقل کوں حقیقت دی
رسائی دا ذریعہ قرار نہیں ڈتا گیا۔ بلکہ اکثر مقامات تے ایذا اظہار ملے
جو عشق، جنینا تعلق دل ذوی کیفیات نال ہے۔ عقل تے غالب رہ
انگئے

گرنے پورے بھید تانے عقل، فکر سب فہم گمائے
مدہوشی و پج ہوش سکھائے سارا سفر عروج سمجھایا

شوق فرید شعور لڑھائیم حال و نجایم قال گنوائیم
دھوڑی پائیم خاک روائیم دل سب کیس کریندی ہے
عقل دی بجائے جذبی کیفیات دا تعلق "دخل" نال ہے۔ ات
واسطے وجودی انیکوں بہوں دڑی اہمیت ڈیندن۔ انھیں دے
نزدیک سچائی تے نیکی معروضی حقیقتاں کینھی، داخلی تصورات جن -
وجودی خارجی رویے دی مذمت کریندن۔ انھیں دے نزدیک منکر کوں

تماثائی دی بجائے فن کاروی حیثیت نال سوچنا چاہیدا اے تے انسانی
وجود کون سمجھن واسطے منظر ہی شعور دے جذبی پہو تے زور ڈیونا چاہیدا
لے۔ وجودیئیں دے نزدیک ذات دامتہ اہم ہتے او ذاتی کرب،
حزن، مایوسی، خاموشی تے فکر تے خاص توجہ ڈیندن تے انیکوں سچی
داخلیت کون سمجھن واسطے سب کنوں وڈا ذریعہ سمجھدن۔

مسلمان صوفیاء دے نزدیک آپنے اندر جہات پاوٹن تے
آپنے آپ کون بگولن وجودیئیں دے این نظریئے نال ملدے۔ من
عرف نفساً، فقد عرف مریتہ دامتہ ای صوفیاء دے
نزدیک انسان دے خارج دی بجائے داخل کون سمجھن واسطے توجہ
ڈیون اے۔ خواجہ فرید پک فن کار ہن تے انہیں انسانی وجود کون سمجھن
واسطے فنکار دی نظر نال ڈھٹے تے ایہ نقطہ نظر وجودیئیں دا اے
خواجہ فرید دی ساری شاعری سراپا داخلیت اے تے ادبہیں کون
اپنی داخلی کیفیات کون سمجھن ڈو توجہ ڈیندن۔

اپنی حقیقت بگول توں بے کون نہ اصلوں پھول توں
رکھ یاد اس اڈا بول توں آئیں نہ شک ہے محض پک

فانش فرید ایہہ دغٹ سٹا توں عالم جاہل، شہ گدا کون
جے کوئی چاہے فقر فنا کون آپنے آپ کون بگولے
دل جیرٹھا ساری کیفیات دا منبع اے۔ خواجہ فرید دے نزدیک
قرآن دے مہ اوت اے۔

نہ کافی سمجھتا یہ نہ مادی جہاں بدایہ

کر پرتے جلد و قایہ ایسا دل قرآن کتابے

ہے جان جہان وی دلڑی ہے وید پران وی دلڑی
ہے پر م، گیان وی دلڑی دل بطن بطون دا بابے

دل لب ہے کون مکان دا دل مرکز زمین زمان دا
دل غایت اصل جہاں دا پیا کوڑ پلال حجابے
زندگی دی لغویت دا تصور کئی وجود میں تے خصوصاً البرکامیو
وے نزدیک زیادہ ملدے۔ اوندے خیال و پرح انسان دالمی
طور تے لغو حالتیں و بچ زندگی بسر کریندے تے ایں لغویت اُتے قابو
پاؤن دی جدوجہد ابح اسی رگاہ ہندے مگر اونیاں سب سرگرمیاں
لا حاصل تے لایعنی ثابت یقیندین۔ خواجہ فرید دے نزدیک وی
کئی خواہ تے انسان دیں انھیں سب سرگرمیوں تے کامیابیں دی
بے معنویت دا اظہار ملدے۔

تیبڑا رشا رشا دوی تو نثریں
وچ پھتا عجم عرب
تاں وی کیا تھی پیا؟

سارے جگ تے حکم چلویں
پاشاہی منصب
تاں وی کیا تھی پیا؟

غوثی، قلبی رتبہ پایو
تھیوں شیخ شیوخ لقب
تاں وی کیا تھی پیا؟

دنیا دے وچ عزت پایو گیوں عقبے نال طبر

تاں وی کیا تھی پیاء

انھیں ساریں کامیا بیٹیں کوں لا حاصل تے بے معنی اقرار ڈیوں دے
بعد خواجہ فرید داسب کنوں وڈا مقصد فنا دے ذریعے بقا حاصل

کرن اے ۵۵

ہی گم تھیوں ٹ مطلب

اتھاں خواجہ فرید وجودی دے نظریے "عدمیت" دے قریب

و پنج پچن - وجودی دے نزدیک عدم تائیں رسائی "حزن" دے

ذریعے تھیندی اے - تے خواجہ فرید دی وڈی خوبی "حزن" ائی

۵ واہ سوٹھا ڈھولن یار سہن

اڈیکھ فرید دا بیت حزن

واہ سانول ہوت حجاز وطن

ہم روز ازل دی تانگھ طلب

وصل فرید کوں حاصل ہویا جب ہو گیا نابود

۲۹

جائزے

سرائیکی وچ غزل دے امکانات

میڈے خیال مطابق سرائیکی وچ غزل وڈی کامیابی نال لکھی ویندی ہے اے۔ لیکن کجھ نقادین دا خیال اے جو غزل سرائیکی دے مزاج مطابق کے نہیں۔ این واسطے ایندے پھلن پھلن دے امکانات گھٹ ہن۔ لیکن حقیقت کوں این مفروضے نال کوئی تعلق کے نہیں۔ کیوں جو سرائیکی غزل دا قاری بخوبی جائز دے جو اراج سرائیکی زبان اراج جتنا رسالے نکلدن انھیں سارین وچ غزلاں باقاعدگی نال چھپدیاں ہن۔ ایندے علاوہ ریڈیو دے ادبی پروگراماں وچ غزل شوق نال سنی ویندی اے۔

سرائیکی غزلیں دے ترئے مجموعے "کالے روہ جی برف" "میں مٹی میں سونا" تے "ارداس" چھپ تے مقبول ہتی چکیں۔ ایندے علاوہ ادبی نشیے وچ غزل کوں دلچسپی نال سنیا ویندے۔ انھیں سب گالھیں کوں این حقیقت دا اظہار ہتھیندے جو سرائیکی شاعری دے تارین غزل کوں پسند پئے کریندن تے ایہا گالھ ایندی موجودہ کامیابی تے روشن مستقب دلی دلیل اے۔

جے تائیں این مفروضے دا تعلق اے جو غزل شاعری دے مزاج مطابق کے نہیں اے مفروضہ بنیادی طور تے غلط اے۔ سرائیکی شاعری

عہ غزلیں دا پایا مجموعہ کشکول وچ سمندر" از ممتاز حیدر ڈاہر وی چھپ گئے
 اتے رفعت عباس دے جدید غزلیں دا مجموعہ "پڑھیاں اتے پھل"
 دی چھپ گئے۔ جس سرائیکی غزل وچ انقلاب آندے۔ انے
 میڈے نظریے دی تائید کیتی اے۔

دے مزاج ترے عناصر دے ملاپ نال ترتیب پاتے۔ انھیں دچوں پہلا مقامی اثر، ڈوجا اسلامی تے تریکھا فارسی اثر اے۔

سرائیکی ویدھ غزل بالواسطہ طور تے اردو تے بلا واسطہ طور تے فارسی اثر دا نتیجہ اے۔ کچھ لوکین دے نزدیک سرائیکی ویدھ فارسی دا ایہہ اثر اجنبی اے۔ حالانکہ حقیقت ایہہ ہے جو سرائیکی علاقے دے تعلیم یافتہ طبقے دا ادبی مزاج اردو شاعری بجاوہ فارسی شاعری دے مطالعے دا نتیجہ ہے۔ جیندے ویدھ غزل کون بنیادی اہمیت حاصل اے۔ اناج چونکہ اردو ویدھ غزل دی روایت کافی مضبوط اے۔ اس واسطے اوندیا اثر سرائیکی تے مثبت انداز ویدھ پنہا پئے۔

اردو ادب ویدھ ترقی پسند تحریک دے زمانے کچھ نقادین، اردو غزل دے مستقبل کنوں مایوسی دا اظہار کیتا۔ لیکن حقیقت ایہہ ہے جو اردو غزل نے نویں حالات دے مطابق خود کوں ڈھال کراہیں اپنی توانائی دا بھر پور ثبوت ڈیتے، تے انھیں نقادین دے خدشات غلط ثابت کیتن۔ سرائیکی ویدھ دی غزل دی مخالفت اردو وانگوں انگریزی تعلیم یافتہ طبقے کنوں ہتھی اے۔ جیندا خود غزل دے مزاج بارے مطالعہ مطلوبہ تقاضے دے مطابق کئے نہیں۔ اردو دا سب کنوں وڈا شاعر غالب غزل دا شاعر اے۔ انیویں سرائیکی دے ڈوں وڈے شاعر قیس فریدی تے اقبال سوکڑی غزل دے شاعر ہن۔ ایندے علاوہ سرائیکی ویدھ بعض شاعریں دا تصور غزل دے علاوہ ہتھی دی نہیں

سگدا۔ جیوں جو ریاض رحمانی۔ رشید عثمانی تے نقوی احمد پوری ہی
 انھیں سب شاعریں دی مقبولیت این حقیقت دا اظہار اے جو عام تعلیم یافتہ
 طبقے کوں سرائیکی غزل دی تنگ دامتی یا سرائیکی شاعری دے مزاج نال
 عدم مطابقت دی کوئی شکایت کے نہیں۔

غزل کوں عام طور تے ہک مشکل صنف سمجھیا ویندے۔ ڈو ہر عروج
 ہک فکر کوں سمیٹیں دے علاوہ ردیف کافیے دی پابندی شاعر واسطے دریا
 کوں گوزے و بیج بند کرن دے مترادف ہوندی۔ این واسطے بہوں سارے
 آزاد بلکہ نثری شاعری کرن والے سہل پسند شاعریں دے حضور غزل نہ
 صرف ہک مصیبت دا سبب ہے۔ بلکہ گنہگار وی ہے۔ اسان چاندوں
 جو شاعری کہیں زبان دی ہودے۔ اوندے و بیج صرف ہک صنف نی ہوندی
 شاعری و بیج مختلف اصناف دی موجودگی دا مطلب ادبی ذوق دے
 مختلف تقاضیاں کوں پورا کرن ہے۔ ہر ادبی نقاد کوں علم اے جو غزل
 مثنوی رباعی وغیرہ قاری دے ادبی ذوق دے مختلف تقاضیاں کوں تسکین دینا
 این واسطے کہیں وی صنف شاعری دی موت ادبی ذوق دے ہک تقاضے دی
 موت اے۔ جیڑھی ناممکن اے ایہا وجہ اے جو جے تائیں ادبی ذوق دا ایہہ تقاضا
 جیڑھا غزل نال پورا ہتھیندے۔ زندہ اے۔ غزل دی زندہ رہی۔

ایندے علاوہ شاعری دی بیض اصناف مخصوص قسم دے سماجی حالات وچ پیدا
 ہتھیندن۔ کیوں جو انھیں سماجی حالات و بیج پیدا ہتھینوں والے نظریات کوں اپنی ضرورت
 مطابق ہک مخصوص صنف دی ضرورت ہوندی اے۔ نارسی تے دل اُردو غزل انھیں

۱۰ اہج کل دے دور اہج ممتاز حیدر ڈاہر تے عزیز شاہد دی غزل وی
 اپنا مقام بنا گھدھے اتے الفت عباس وی غزل سرائیکی غزل دا مزاج بولہ پڑتے

مشترکہ قسم دیاں سماجی حالات دی پیداوار اے۔ غزل وچ علامات دا استعمال تے
 ذومعنویت دی اصل سماجی حالات دا نتیجہ ہوندی اے۔ انج ہرگزیر دی این قسم دے
 سماجی تے یاسی حالات اچن موجود ہن۔ جنہیں کون غزل اپنے مخصوص مزاج نال
 پورا کر سگدی اے۔ این واسطے ایندی ضرورت بدستور موجود اے۔ تے ایندی مقبولیت
 میڈے این دعوے دی صداقت تے ثابت اے۔

سرکاری وچ علامتی شاعری

بہوں پڑانے دُور کنوں فنونِ لطیفہ وچ علامت دا استعمال اندا
 پئے۔ عام طور تے ادب وچ انھیں دا استعمال تقریباً دُنیا دے ہر خطے
 وچ شروع کنوں ریہے۔ علامت بعض اوقات آپنے خیالات تے
 نظریات کوں پردے وچ رکھن واسطے استعمال کیتیاں گئیں۔ جیوں جو کہ
 دور وچ صوفی شعراء تنگ نظر مولویں دے استعمال انگیز فتویں دے ڈر
 کنوں آپنے مخصوص خیالات دے اظہار واسطے علامت دا سہارا گھنڈے
 ہن۔ ایڈے علاوہ بعض زمانیں وچ حکمرانیں دے سیاسی جبر تے پانڈیاں
 دی دہر کنوں وی علامت دے روپ وچ خیالات دا اظہار کیتا
 گئے۔

اکثر اوقات علامت فنکار دی تخلیق وچ حُسن دا سبب دی
 بندن۔ ات واسطے عام طور تے مصویری شاعری تے افسانہ نویسی وچ
 فنکارین علامت دے ذریعے آپنیں تخلیقیں دے فنی معیار کوں
 اُچا کیتے۔ ایڈے علاوہ بعض بہوں پیچیدہ فکر کوں عام اتے سادہ
 انداز وچ بیان کر ٹا اوکھا ہوندے۔ ات لیوں علامت دا سہارا
 گھنٹا پوندے۔ بہر حال علامت دے استعمال دے بے شمار جواز ہن۔

سرایکی و بیح سب کون پہلے شاعری و بیح علامات استعمال
 کیتیاں گیئیں۔ تے تقریباً ساریں و ڈپیں و ڈپیں شاعریں مثلاً سچل سمرت
 بیدل سندھی، خواجہ جمال، خواجہ فرید، اللہ بخش عارض تے
 پرجوش نے آپٹے آپٹے کلام و بیح علامات کون بھر پور طور تے درتے
 علامات کون ورتن والے تقریباً سارے شاعر تصوف نال دلچسپی رکھے
 ہن۔ انہیں آپٹے صوفیانہ نظریات کون علامتی انداز و بیح عوام سے
 سامنے پیش کیتے۔ صوفیاء دا ہر دور و بیح تنگ نظر مین نال واسطہ
 رہ ویندا ہا۔ تے او مولویں دے کفر دے فتویں دی زد و بیح رہ
 ویندے ہن۔ جیندی وجہ کنوں انہیں کون آپٹے نظریات کون
 ممکن حد تیں پر دکھ ڈیون ضروری ہوندا ہا۔ صوفیاء دے کلام و بیح
 ہیرا پنجھا، سسی پنوں اتے منصور وغیرہ آپٹے وسیع تر علامتی مفہوم
 و بیح استعمال بھیندے رہ گیئیں۔ مولوی نور دین مسکین نے آپٹے
 کلام و بیح را پنجھا ہیرا جوگی تے کھیرا کون علامتی طور تے درتے تے

یک جاتے انہیں علامتیں دا مفہوم ایں بیان کیتے

- ۱۔ قصہ معراج داسن ہوش ڈے کرہ رنجہینے ہیر دے کون پوس ڈے کر
- ۲۔ میڈا مقصود را پنجہن مصطفیٰ ہے تے جوگی لامکانی خود خدا ہے
- ۳ تے مائی ہیر ہے امت گنہگار : اتے کھیرا اوٹرا نفس بدکار

پہوں سارے صوفیاء کرام دے کلام و بیح ہیر اتے سسی طالب حق
 دمی علامت دے طور تے پیش کیتی گئی اے۔ اتے را پنجھا تے پنوں
 کون مطلوب تے محبوب دی صورت و بیح ظاہر کیتا گئے۔ خواجہ فرید

سے یارِ رحیمیے مری وہی۔ کہیں نہ ہوے : انہدین بجا من موہیں، رلی پوئے جہرے
جو گنٹھیاں خاکِ میاں، رساں شہرِ بحرے

صوفیاء کرام نے اپنے کلام و بیج چرکھا، آتن پیکس تے سوہریں کوئی
علامتی مفہوم و بیج پیش کیتے۔ خواجہ جمال دی مشہور زمانہ سی حرنی پوری
دی پوری این علامتی زبان و بیج لکھی گئی اے۔ خواجہ جمال دے کلام و بیج
پیکے دے گھر کوں این مادی دُنیا تے سورھے دے گھر کوں اگلی دُنیا
دی علامت پوائی گئی اے۔ خواجہ جمال دے نزدیک چرکھا کتنی دا
مطلب نیکی کماؤن اے۔ فرمیدن ہ

الف اٹھی دھیانت جاگ سویرے توں سٹ دھی سیاٹی
گھن چرکھا پاکتن کھوڑی۔ لمبی رات دھانی
ایہو ویلھا ہتھ تپدے نہ آسی دھی پلپانی
راتھ جمال سہاگن سوہے جو شہوہ دے من بھانی
ت۔ تلخانی سٹ دھی توں کرکھ پینج نوائی
سورھے دے گھر جھڑکاں جھیاں ڈلیا ما پرانی
بمب ہزار اتھ سب کوئی کھڑسی پھیمی ہتھ تانی
نہیں جمال اللہ دے باجھوں توڑے سکا بھانی
ص۔ صفاتی نال دھی توڑے کت پئی ہکا چھلی
مٹھے ستر دے کتن کون تنہ نکیر بھلی
ساری عمر دا کیتا و نجا پو گھت کرتند اولی
فصل جمال اللہ دے باجھوں مجھے کئی نہ بگلی

چرکھے دی علامت۔ خواجہ جمال دے علاوہ کئی ہنیں شاعریں ہن

کلام دہج دی پاتی ویندی اے۔ جیندے دچوں سچل سرست دی شامل ہن
 بسن صوفی شعراء دے کلام دہج کھیر، مکھن، مٹی، مذھانی تے جاگ
 لاون ویاں علامتاں استعمال کیتیاں گئیں تے انھیں علامتیں دے حوالے
 نال انھیں اپنے مخصوص صوفیانہ عقائد دی تبلیغ کیتی اے۔ انھیں علامتیں
 کوں زیادہ ترورتی والا شاعر اللہ ڈیوایا پرجوش اے۔ انھیں دے
 کلام دہج مرشد دی اہمیت انھیں علامتاں دے ذریعے این پیش
 کیتی گئی اے۔

پہلے کھیر و لوڑن دی ڈھب سکھ آپر دے درتوں
 لیا جاگ ڈسیا اٹکل ٹر پو اینویں کر توں
 جیہ تائیں رہبر جاگ نہ لادی بھج بھج پو وین مرتوں
 پرجوشا ہی دشمن گھر چٹ پکھیں چک پو وین کہیں ارتوں
 رب جنہاں کوں کھیر ڈلوے کیوں مفت ر لاون پانی
 کر کر جوڑ و لوڑن دے پیاں مارن مفت مندھانی
 جاگ بغیر نہ چسیا ہرگز توڑی ہو وین سکھ سیانی
 پرجوشا بن رہبر دے ہی سارا پانی پانی
 کھیر اٹھی سویل و لوڑ بہن کئی قسمنان وایاں مائیاں
 وایے نور حضور نجر دے کر دیاں نیک کمائیاں!
 مکھن میل تار گھنن آلسی گھنن ہمسائیاں
 کاسر جوشا او وار کڈھیں جو آساں رکھن برائیاں

مکھن کڈھن دا مطلب نیکی کرن، پیردی تا بعداری تے اپنی مراد حاصل کرن اے۔

اساں اگر اپنی پچھلی شاعری دا بھر پور مطالعہ کردوں تاں قدم قدم تے علامات دا استعمال ملدے۔ انھیں مخصوص علامات (جیندا ذکر اُتے کیتا گئے) دے علاوہ کئی بیاں بے شمار علامات وی ملدن۔ جنھیں وچوں منصور تے سرمد اپنی تاریخی حیثیت دے علاوہ سب توں علامتی مفہوم وِیج مستعمل رہیں۔ خواجہ فرید دے نزدیک منصور جی شناسی حق گوئی تے سر ڈیون دی علامت اے۔

عاشقِ مست مدامِ ملامی
کہہ سجانی بٹ بسطامی
اکھ انا الحق مکتی منصور
عاشقِ ویری سخت ڈسیندے
بے شک جن استادِ ولیندے
ابن العرب تے منصور !!

ایہ علامتاں اگرچہ صوفی شعراء ورتین لیکن انھیں دے اثرات موجودہ دور دی شاعری تے وی پئیں۔ منصور اپنے مخصوص علامتی مفہوم وِیج بعض نویں شاعریں دے کلام وِیج ملدے۔ اقبال سوکھڑی موجودہ دور دا وڈا غزل گو شاعر اے۔ انھیں دے کلام وِیج منصور دا ذکر بالکل ادھنیں مفہوم نال ساڈے سامنے آندے ہ

انا الحق دی صدا آدن توں رہ گئی
زمانے وِیج نہہ منصور کہ

انہیں علامات دے علاوہ جنہیں داتے ذکر کیتا گئے۔ نویں دور
دی شاعری وچہ بالکل نویاں علامتاں دی ورتیاں گئیں۔ لیکن ایہ
علامتاں اگرچہ زیادہ تر اُردو شاعری کون ادھار گھدیاں گئیں۔
لیکن انہیں داسبب سرائیکی شعراء دے کلام کون جھک پکاجیاں
پردہ ڈکے تے پیش کرن اے۔

سیاسی جبر تے تشدد دی وجہ کنوں جیرھیں نویں علامتیں
جنم گدھے۔ انہیں وچوں اندھارا سو جھلا، بہار، خزاں، رت
اتے کئی بیاں شامل رھن۔ جیرھیاں حاکمیں دے سیاسی جبر تے
جاگیر داریں دے معاشی استحصال دے نتیجے وچ سامنے آئیں
ایں شاعری کون عام طور تے ترقی پسند شاعری سمجھیا ویندے۔
تے سائیں ارشاد تونسوی سرائیکی شاعری وچ ایندے نمائندے
رھن۔ انہیں دے کلام وچ نہ صرف ایہے علامتاں ورتیاں گئیں بلکہ
بعض پوری نظمیں ای علامتی روپ اختیار کر گدھے۔ انہیں
دی ہک علامتی نظم "عیسیٰ" ملاحظہ ہووے

ہر پاسے بے رحم صلیباں!

ہر پاسے اُن سونہیں لوک

میڈے چار چدھاروں اسریاں

میڈیاں بے دسی دیاں کندھاں

میں جیں پاسے دید بھنویتداں

موت دی کالی چادر پڑھداں

میں مار جرتے سڑ منداں

میڈے دشمن میڈے جائے
 میڈے دشمن حق ہمائے
 میگوں اہرن توں مجرم ہیں
 کالی گھپ اندھاری رات اچ
 توں ماچس دی تیلی بال تے سگریٹ لیندیں
 توں عیسیٰ ابن!

ترقی پسند شاعری دے بعد نویں شاعری دا جیڑھا پیا دور
 ائے اڈوں کئی بنھیں علامتیں کوں جنم ڈتے جنھیں وچوں ہوا
 برف، سمجھ، رات تے پکھی زیادہ مشہور ہن۔ اپن نویں شاعری
 وچ عام طور تے ذات دے کرب کوں زیادہ شدت ناں پیش
 کیتا گئے۔ انھیں نویں شعراء وچوں ممتاز حیدر ڈاہر طابق جامی
 نے عابد عمیق مشہور ہن۔ سیں ممتاز حیدر ڈاہر دی ہک نویں
 علامتی نظم ملاحظہ ہووے۔ اپن نظم وچ سیاسی گھٹن کنوں
 پیدا بھینوں والے پورے سماج دے تے اپنی ذات دے
 کرب کوں پیش کیتا گئے۔

ہوا دا جھولا اساڈے جیوں دی پہلی شرط اے

کوئی دیکھا نہ کوئی جالا نہ کوئی درہے

کہیں پرندے دی کندھیاں وچ

سوراخ کرتے مکان وچ آکھناں نیں رھتیا

(برندے دی شدت اٹھاں جھٹھو کتے

اسا ڈے کن جھڑ دیاں گاجاں سُدے رہیں
 مگر بارشیں دتی اندھے مکان دے دیح
 کتھائیں کوئی گھول نیس پاتا
 کتھاؤں وی دیوار کون نیس کھادا
 اسا ڈے لنگ ساٹھے تھیندے ویندن
 تے ساہ وی سٹھن لبیں تے آگئیں
 اینویں نظر دے اسا ڈیاں روحاں سا ڈے جسیں کون
 فرقتیں دے سنیہے ڈسین
 اساں نوہیں نال پکیں کندھیں کون
 کتنے توڑیں گھتریندے رہوں
 ہوا نہ طسی تاں دھوڑ جیسوں

ہوا دا جھولا اسا ڈے جیون دی پہلی شرط اے
 موجودہ دور دے تقریباً ہوں سارے وڈے وڈے شاعر

اپنی شاعری وچ بھر پور طور تے نویاں علامتاں ورتیندے پئیں۔

اگرچہ علامت دے این "گھوڑ" "دیح ہک" "علاماتی بجران" دی

پیدا تھی بگئے۔ کیوں جو ہر شاعر آپٹیاں آپٹیاں علامتاں گھڑ گھڑین۔

تے مشترکہ مفہوم دی عدم موجودگی دی وجہ نال ابلاغ دیح رکاوٹ

ابگئی اے۔ لیکن کجھ مدت بعد جیرھلے اہنیں نویں علامتیں دا ٹھیک

ٹھیک مشترکہ مفہوم متعین تھی ویسی تاں دل یقیناً اسا ڈی شاعری

دیح ہک روشن باب دا اضافہ تھی ویسی۔

سرائیکی وچ سفرنامے

سفرنامہ ہک ادبی صنف دے طور تے اگرچہ کافی مدت کنوں متعارف تھی چکے لیکن سرائیکی وچ حالی این پاسے گھٹ توجہ ڈتی گئی اے۔ ایندی ہک وجہ تاں ایہ ہے جو سرائیکی لکھاریں این صنف کوں خاطر خواہ اہمیت نہیں ڈتی۔ ڈوجھی وجہ ایہ ہے جو سرائیکی رسالیں دے مدیریں این صنف کوں شخصی نوعیت دی تخلیق قرار ڈے کر این اشاعت دے زیادہ موقفے نہیں ڈتے۔ جیندی وجہ کنوں سرائیکی وچ سفرنامے کوں خاطر خواہ اہمیت نہیں مل سگی۔

میں اتھاں آپنے این نقطہ نظر دا اظہار کر ڈیاں تاں بہتر موہوسی جو سفرنامہ ضروری کے نہیں جو کہیں ڈو جھے ملک دی سیر یا سفر بارے لکھیا وچے۔ جیویں جو بعض حضرات مجھ دن۔ میڈے نزدیک سفرنامہ کہیں قسم دے سفر تے وی مبنی تھی سگدے۔ خواہ او آپنے ملک بارے ہو وے یا کہیں پے ملک بارے۔ جیویں جو اردو وچ اشفاق احمد تے سرائیکی وچ محمد اسماعیل احمدانی دا سفرنامہ اے۔ جیڑھے آپنے ملک وچ سفر دے ذکر تے مبنی ہن۔

سرائیکی وچ "پیت دے پندھ" دے سوا پیا کوئی باقاعدہ

کے، جے ممتاز جیدر ڈاہر دا بھارت دا سفرنامہ "پیکھی ورس" چھپ گئے

سفر نامہ نہیں لکھیا گیا۔ لیکن ایندے باوجود وی سرائیکی دے کھاسکی شاعریں
 جزوی طور تے آپڑیں بعض نظمیں وچ اپنے مختلف سفری دے تاثرات
 ضرور بیان کیتن۔ انہیں تاثرات کوں اگرچہ باقاعدہ سفر نامے نہیں آکھیا
 وچ سگدا۔ لیکن انہیں کوں سرائیکی وچ سفر نامے لکھن دا ایہجا مندرجہ
 ضرور قرار ڈتا وچ سگدے۔ جنکوں سرائیکی سفر نامے بارے ابتدائی
 شعوری نشانہ ہی آکھیا وچ سگدے۔ خواجہ فرید اپنے کئی کاغذیں
 وچ اپنے سفر حج بارے بہوں سارے شعر آکھن۔ انہیں دی بک
 مشہور کافی اے

آہنتم جیندیں مکے	این شہر مبارک بکے !!
واہ دیس عربیاں چالیں	خوش طرحیں خوب خصالیں
گیان و سر وطن دیاں گالھیں	کیا خوش قبیلے سکے !
انگور ہزار۔ شیریں	خربوزے پتہ کشیریں
رمان صغیر کبیریں	چن دانے ماروں پھکے
وہنج ڈھم مدینہ عالی	چتھ کون مکان دا والی
ہے دھرتی عیسویں خالی	پیا تور رسالت چھکے
تورے لگدے دھکے دھکے	اکھ دل ول یار پوں تے
تن آگ محبت بکھے	دل دردوں لذت چکھے

این کافی وچ خواجہ صاحب مکہ معظمہ وچ پچن اتے اہتوں دے
 مناظر نال اپنے مذہبی جذبات دا اظہار وی کیتے۔ سفر نامے دے
 جیڑھے بنیادی عناصر ہوندن۔ او سارے لیکن بہوں مختصر انداز وچ
 این کافی وچ ملدن۔ اتے اسان مکہ معظمہ تے مدینہ منورہ دے ہک

زائر دے جذبات کنوں آگاہی حاصل کرنیوں۔
 خواجہ فرید سائیں وانگوں سرائیکی دے بزرگ شاعر سائیں واحد بخش
 واحد نے دی آپنے کلام وچ سفر حج دے تاثرات کافی دی شکل وچ
 پیش کیتن۔ انھیں دی اوں کافی دے کجھ شعراں صہن۔

آیا بلا دا یار دا	غنچوار دا دلدار دا
سرفات وچ پہننے جہاں	رحمت دی بارش تھی پٹیاں
بخنے گئے پڑھڑے جہاں	دعدہ ہا سوٹے پار دا
کھاوٹن دی ہر تھکھوڑ ہی	پانی دی کجھ کجھ تھوڑ ہی
کئی شے دی نہ کجھ لوڑ ہی	اتھ کم نہ ہا تکرار دا
کجے کون چیدانہ تھکاں	بھوندا وٹاں بھجدا وٹاں
ڈھبہ ڈھبہ لوان اٹھ ٹھہراں	دایھا مارش دی مار دا
زمزم پیوں ساعی کرن	سو بھڑ وچ بھجھدے پھرن
کجے توں اٹیوں نہ صٹن	ہا فیض تھڑے پیار دا
جالی کون چم تگدا رہیاں	چپ چاپ تھی کنبدارہیاں
لطف و کرم منگدا رہیاں	مدنی مٹھے من مٹھار دا

واحد بخش واحد سائیں دی خواجہ فرید سائیں وانگوں اپنی اپنی کافی
 وچ دے فریضے دی ادائیگی تے اوندے رہیں نال آپنی دلے
 کیفیات دا اظہار دی ڈاڈھے سوٹے انداز وچ کیتے۔

سفر حج کنوں بہت کراہیں بعض شاعریں اپنا مختلف سفریں دا
 ذکر جزوی طور تے آپنے کلام وچ کیتے۔ سیں برأت علی برأت اپنی

مخقر طور تے کئی شعر آکھن ے

سن انومیہ سو ترہیہ اندھاں ہویا امر زیانہ : ملیا تریت ڈویشن تو تبدیلی داپروانہ
 وچ احمد پور لمے دے بچ بہنتم وقت شبانہ : چارج نال سبھال گھدے کھانہ مانا
 دایہ پیدل نال اساطے ناخواذہ رمضانہ !! : مجلس مرد شکستہ خاطر من موہن فرزانہ
 آکھیم مرد محرم کوں اے مرد ضعیف زمانہ : کرکھ یاد سٹنا افسانہ قصہ بادشاہا
 برات علی برات سائیں وانگوں مولوی محمد حسین شاد مرحوم وی اپنی
 رک لمبی نظم "پوہ وا شکار" وچ آپنے سفردی مخقر روداد بیان کریندن۔ اتے
 سفروچ آپنے سنگتیں دیاں مشکلاں تے شکار دیں صعوبتیں دا حال دی
 بیان کریندن ے

بال بلورے ویندیں تائیں ہکن نہ و بنخ ڈاڈا سائیں
 ڈو کھے تھیسو و بنخ اکتھائیں بڑھڑیاں زالاں منگن دعائیں

یارب سیاں خیر گزار

پوہ دا کھیڈیے واہ شکار

بھاگے ڈاڈھا نظم کماون کنیدیں ڈکین سائیکل چا وون
 بار کنوں چاچیل زوا اون کھنگن کھر کن ریش و ماون

رونیدیں کھپدیں پے مار

پوہ دا کھیڈیے واہ شکار

بلے خان چا بھاگل پایا سارا درد بشیر و بنجایا
 کوٹھے دے وچ جوڑ پلھایا کھلدیں ہیندیں حال و نڈایا

وسریا سارا درد ازار

پوہ دا کھیڈیے واہ شکار

عبداللطیف لفظ مرحوم وی اپنے ہک سفر دا ذکر آپنی ہک لمبی نظم "ورالی" دی وادی و بیج جزوی طور تے کریندن تے اہتوں دی رونقیں دا ذکر ڈاڈھے جذبے نال کریندن ہ

سنو مجلس بے ڈھنگ شاعر دی پرسیوز ایہا گفتاے
ایں لورا لائی دی وادی دا کر ڈیواں بیان اٹھائے
جین پاسے نظر ٹکاواں میں ڈسے ہن خوشبو دے پیکارے
ما موسم جون جولائی دا کرو دل دے نال وچارے
ہک ڈینہہ نال جیہیاں دے گیاں قسمت نال بزارے
ڈیکھ کے دل خیران تھیا انھاں میویں دے اباے
انھیں شاعریں دانگوں جزوی طور تے کئی بنھیں شاعریں وی اپنے
کلام وچ اپنے کئی سفریں دا ذکر کیتے۔ انھیں وچوں جمشید کتر خاص طور
تے قابل ذکر ہن۔ لیکن کہیں وی باقاعدہ طور تے کوئی سفر نامہ نہیں
لکھیا۔

سرائیکی نثر دا زمانہ سرائیکی شاعری کتوں بہوں بعد دلہے۔ لیکن
وت دی سرائیکی نثر و بیج جزوی طور تے سفر نامہ قسم دیاں تقریراں ضرور
ملدن۔ اختر علی بلوچ اپنے سفر سندھ دا ذکر "ولایت سندھ"
دیاں پگالھیں" دے عنوان نال ماہنامہ "اختر" ملتان دے جون ۱۹۶۹ء
تے جولائی ۱۹۶۹ء دے شمارے وچ کیتے۔ انھیں اپنے ایں سفر نامے
وچ سندھ دے بہوں سارے شہریں مثلاً سکھر، خیرپور، کوٹ
ڈیچی، لاڑکانہ، دادو، نواب شاہ، سانگھڑ، میرپور، جمیس آباد جھڈ
تاج پور تے کئی بنھیں شہریں دے سفر دا ذکر کیتے۔ انھیں زیادہ تر اپنے

سفرنامہ وچ انھیں شہریں وچ مقیم وڈے علمی ادبی اتے سیاسی آدمیں نال ملاقات دے ذکر تے زیادہ زور دے تے۔ او اتھاں جنہیں آدمیں کون من انھیں وچ پروفیسر عطا محمد حامی، شفیع علوی، محمد اسماعیل احمدانی، مہر کاچیلوی عطا محمد لغاری تے شیخ ایاز دے نال جانے سناٹے ہن۔ ایہہ سفرنامہ اگرچہ مکمل طور تے کتابی صورت وچ نیٹن چھپیا مگر 'اختر' وچ چھپیاں ہویاں ڈو قسطاں سفرنامے دے پہوں سارے تقاضیں کون پورا کرنیدن این سفرنامے دی زبان خالص ادبی اے۔ تے ایہہ سفرنامہ قاری واسطے دل چسپی تے معلومات دا خاصا مواد فراہم کرنیوے۔

اختر علی بلوچ نے اپنے ہک بے سفر دا ذکر وی ماہنامہ "اختر" جولائی ۱۹۶۸ء دے شمارے وچ لکیتے۔ ایہہ سفرنامہ انہیں خواجہ فرید دے عرس اتے مشاعرے وچ شمولیت یوں کوٹ مٹھن ڈو کیتا۔ این سفر وچ انھیں عبدالمجید مہین تے سید محمد تقی جیرھے عرس تے آئے ہوئے ہن نال ملاقات دا ذکر لکیتے۔ این قسم دے سفر (جیرھے مختلف سرانگنی رسالیں دیں ایڈیٹریں اپنے مقاصد کون اگوتے ددھا وٹن واسطے کیتن) دا ذکر مختلف رسالیں وچ چھپدا رہیوے۔ انھیں کون سفرنامہ کنیں زیادہ رپورٹاژ آکھیا وینج سگدے۔ لیکن انہیں وچ جزوی طور تے سفرنامہ دے کجھ عناصر وی نشانہ ہی ضرور دیکھندی اے۔

بہنیں سفرنامیں وچوں "صوفی احمد جان" دا سفر "نسبتاً قابل ذکر ہے۔ ایہہ ماہنامہ سرانگنی ادب دے اکتوبر ۱۹۷۲ء دے شمارے وچ اپن ناں نال چھپیوے۔ ایہہ سفر صوفی احمد جان نے چاچراں کنوں ملتان

آپنی ملاقات اتے ملاقات وپج جیرھے علمیں ادبی مسائل تے گفتگو کھتی اے
 اوندا مختصر ذکر کیتے۔ این کون ہک مختصر سفرنامہ آکھیا وپج بگدے۔ اینویں
 ہفت روزہ "مدن" ڈیرہ اسماعیل خان دے مالانہ سرائیکی ایڈیشن اگست
 ۱۹۷۵ء دے وپج چھپیا ہویا تسلیم فیروز اتے الہی بخش سوڈانی داملتان
 تے بہاولپور دامتشرکہ سفرنامہ دی قابل ذکر اے۔ این مختصر سفرنامہ وپج
 ایض ملتان وپج عزیز الرحمن ملک، امیدملتان، دلدار بلوچ، مہر عبدالحق،
 ارشد ملتان، خان رضوانی اتے بہاولپور وپج نصر اللہ خان ناصر دلشاد
 کلاچوی اتے سیٹھ عبید الرحمن نال ملاقاتیں دا ذکر کیتے۔ سرائیکی ادب ملتان
 دے جون ۱۹۷۸ء کے شمارے وپج مولانا نور احمد خان فریدی دے کراچی
 دے "سفر" دے ذکر تے مبنی ہک مضمون شامل اے۔ مولانا فریدی کراچی
 شاہ لطیف کانگریس وپج شامل تھیوں گئے تھن۔ ایض اپنے این
 سفرنامے وپج کانگریس وپج تھیوں والی کاروائی دی تفضیل بیان کیتی
 اے، آخر وپج ایہ سفرنامہ ہک رپورٹ دی شکل اختیار کر گھندے
 مگر جزوی طور تے ایندے وپج وی سفرنامے دیاں خوبیاں موجود تھن این
 قسم دے پہوں سارے سفرنامے جنہیں کون رپورٹاژ آکھن بہتر اے
 مختلف رسالیں وپج چھپے ہوئے ملدن۔ مالانہ سرائیکی ادب" دے
 فروری ۱۹۸۰ء دے شمارے وپج ثریا شہاب دے ملتان دے سفر
 کون عارف الاسلام صدیقی نے ہک رپورٹ دی صورت وپج لکھتے۔
 انہیں دے علاوہ سرائیکی ادب" ملتان دے اکتوبر، نومبر اتے دسمبر
 ۱۹۸۰ء وپج عمر علی خان بلوچ دے مختلف علاقے مثلاً سرگودھا،
 بہاول پور، چینی گچھ، احمد پور شرقیہ، خان پور، رحیم یار خان تے گھوٹکی

دے سفریں دا ذکر چھپے انھیں کوں بالترتیب سجاد حیدر پر دیز، افتخار
 حدائق اتے مقبول گیدانی نے رپورٹ دی صورت وچ لکھیے۔ ایہہ وی
 زیادہ تر رپورٹاں تھن۔ مگر جزوی طور تے انہیں وچ سفر نامے دے کجھ
 عناصر ملدن۔ انھیں وی سب کنوں وڈی کمزوری ایہہ ہے جو انہیں
 دی زبان ادبی کے نہیں۔

سہ ماہی سرائیکی بہاولپور دے جنوری تا مارچ ۱۹۸۱ء دے
 شمارے وچ بریگیڈیئر نذیر علی شاہ دا اک چھوٹا جیہاں سفر نامہ "یادان"
 دے عنوان نال چھپے۔ ایڈے وچ وچھی جنگِ عظیم دے دوران
 قاہرہ دے ہک ہوٹل اتے ہوائی حملے دا ذکر ملے۔ مصنف خود ایں
 ہوٹل وچ موجود تھن۔ انہیں مختراً اوں حملے بارے اپنے تاثرات
 دا ذکر کیتے۔

سرائیکی دے مختصر نثری لیکن غیر مطبوعہ سفر نامے وچ سرائیکی دے
 نینگر بکھاری سائیں محمد ہاشم چمن دے سفر نامے داوی ذکر کمزوری
 اے۔ انھیں دیرہ غازی خان کنوں لاہور تائیں اپنے سفر کوں بہوں دکش
 تے سوہنے ادبی انداز وچ لکھیے۔ لیکن احوالی تائیں اشاعت پذیر نہیں
 تھیا۔ انھیں جزوی تے مختصر سفر نامے کنوں علاوہ سرائیکی وچ "پیت
 دے پسند" سرائیکی دے مہاندرے لکھاری سائیں محمد اسماعیل
 احمدانی دا سفر نامہ اے۔ انیوں سرائیکی وچ ہک باقاعدہ سفر نامہ لکھیا
 و پنج سگدے۔ ایہہ سفر نامہ اندرون ملک کیتے ہوئے ہک سفر دے
 ذکر تے مبنی اے۔ ایہہ سفر سانگھڑ (سندھ) کنوں فورٹ منرو (بلوچستان)
 تائیں کیتا گئے۔ ایہہ سفر نامہ ڈو قسمیں دے سفریں تے مبنی اے۔ ہک

جسمانی تے بیادہنی جسمانی طور تے مصنف سانگھڑ کتوں فورٹ منرو تائیں
 جیر صلے مختلف علاقیاں مثلاً شہاد پور، روپڑی، خان پور، بہاولپور، ملتان،
 لندن، شادان، گدائی اتے سخی سرور وچوں گزر دے تان ذہنی طور تے اڈال
 نال اعلیٰ شہریں اتے ایں پورے سڈھی اتے سرائیکی وسیب دے مذہب،
 تاریخ ادب تے تہذیب ثقافت دے ہزاروں سالیں دے سفر کون دی
 اپنے ذہن وچ تازہ کریدے۔ سفر نامے دا ایہ سلوب اتلا موثر اے
 جو مصنف خود ایں علاقے دی پوری تاریخ وایک کردار پڑتے ساٹے اندر
 تے ایہ سارا سفر نامہ ایں بارے علاقے دی تہذیب، ثقافت، مذہب تے
 حریت پسندی دی تاریخ بچ ویندی اے۔ مصنف اپنے ایں سفر وچ
 اپنی تاریخ دے حوالے نال اپنی ذات تے تشخص دی دریافت تے کھتا
 ہویا مسافر لگدے۔ ایں طرح ایہ سفر نامہ یک عام روایتی سفر نامے
 کتوں ہٹ تے اپنی ذات قومیت تے تہذیب ثقافت دی دریافت
 دی داستان بن ویندی اے۔ ایں طرح ایں سفر نامے کون مصنف
 دی ذات دی تلاش دی کہانی دی آکھیا وینج سگدے۔

”پیت دے پتہ“ دی زبان دلکش موثر تے خاص ادبی
 زبان اے۔ اتے اوندا اسلوب افسانوی تے شاعرانہ اے۔ جینکوں فنکاری
 قسم دی تحریر آکھیا وینج سگدے۔ ایں سفر نامے نے سرائیکی نثر وچ یقیناً یک نویں
 جاندار اتے قابل تقلید اسلوب کون روشناس کرائے اتے سرائیکی لکھاریں
 وچ ایں نویں اسلوب کون اپنا دن دی امنگ پیدا کر ڈتی اے۔ ایہ
 سفر نامہ سرائیکی وچ باقاعدہ سفر نامے دی مضبوط بنیاد قرار
 ڈتا وینج سگدے۔

اقبال تے سرائیکی صوفی شاعر

این گالہ کنوں انکار نہیں کیتا دنج بگدا جو اقبال دے سارے
 انکار دی بنیاد اسلام اے۔ لیکن ایندے باوجود انھیں دے فلسفے
 دے بعض نمایاں پہلوؤں دے بارے دِیج آکھیا دیندے جو او
 مختلف مفکرین دے نظریات دا نتیجہ صحن۔ جیویں جو کجھ لوکیں دا
 خیال اے جو اقبال دے مرد مومن دا تصور جرمن فلاسفر فریڈرک نٹشے
 (۱۸۴۴ء تا ۱۹۰۰ء) دے نظریے فوق البشر (SUPER MAN)
 د امر ہون منت اے۔ تے اینویں انھیں دے عقل و عشق دے نظریے
 بارے ڈسیا دیندے جو اد مولانا روم دے خیالات دا نتیجہ اے۔
 میں اسکاں نٹشے دے فوق البشر تے اقبال دے مرد مومن دا
 موازنہ نہیں کرن چاہندا۔ تے نہ مولانا روم دے نظریے عقل و عشق دا
 اقبال دے این نظریے تے اثرات دا جائزہ گھنن چنداں۔ میں
 اسکاں صرف این حقیقت دی نشاندہی کر لیاں جو اقبال نے نٹشے تے
 رومی دے اثرات دا اعتراف کیتے۔ لیکن انھیں کئی بے ایسجھے مفکرین
 دا ذکر نہیں کیتا جنھیں دا اقبال دی فکر تے پڑا دھا اثر اے تے
 انھیں مفکرین تے شاعریں دچوں چند ہک سرائیکی زبان دے صوفی شاعر
 ہن۔ ایہ سب صوفی شاعر اقبال کنوں پہلے تھی گزرن تے انھیں

دوچوں خصوصی طور تے سچل سرمست، بیڈل سندھی، بکیر فقیر تے خواجہ
فرید دے ناں قابل ذکر ہن۔

اقبال خواجہ فرید (۱۸۴۳ تا ۱۹۰۱ء) کنوں بخوبی واقف ہن۔ ہک
روایت دے مطابق انھیں آکھیا اے۔ جو جیڑھی قوم وچ خواجہ فرید دی شاعری
موجود ہووے اوڈے وچ عشق دا نہ ہووے حیرت انگیز اے۔

اقبال دے افکار وچ مرد مومن دا تصور ہک اہم خصوصیت
دا حامل اے۔ اقبال اوں کوں کتھائیں مرد مومن آہدے اے
کوئی اندازہ کر سکتا ہے اس کے زور بازو کا
نگاہ مرد مومن سے بدل جاتی ہیں تقدیریں
تے کتھائیں قلندر آہدے اے

مرقد کا شبتاں بھی اُسے راس نہ آیا
آرام قلندر کو تہ خاک نہیں ہے

اقبال دا مرد مومن موعدا اے۔ او سراپا عشق اے تے
کردار دا غازی اے۔ اونڈیاں کجھ بیان صفات اقبال دی نظراچ ایہن

ہو حلقہ یاراں تو بریشم کی طرح نرم

رزم حق و باطل ہو تو فولاد ہے مومن

افلاک سے ہے اس کی حریفانہ کشاکش

خاکی ہے مگر خاک سے آزاد ہے مومن

بچتے نہیں کنبشک و حمام اس کی نظر میں

جبریل و سرافیل کا صیاد ہے مومن !

کہتے ہیں فرشتے کہ دلاویز ہے مومن !

حوروں کو شکایت ہے کم آمیز ہے مومن !

اقبال دے این مرد مومن دا تصور خواجہ فرید کین پہلے
 کولوں موجود اے۔ خواجہ فرید اپنے مرد مومن کو قلندر آہدن۔
 قلندر "ہمہ ادستی" اے۔ سراپا عشق اے ظاہری عبادت پڑ
 گھٹ توجہ پیندے۔ لیکن ذات واحد دے جلیوں وچ مست
 رہندے تے دنیا گجاہ و جلال پڑ توجہ نہیں پیندا۔

آہن قلندر روز و شب
 پہنچی خود میں خود غرق

حاجت نہ صوم صلوٰۃ دی	خواہش نہ حج زکوٰۃ دی
چاہت نہ ذات صفات دی	ہک شان وحدت جی مرک
نہ طلب ملک تے مال دی	نہ غرض جساہ و جلال دی
مستی خدائی خیال دی	پوہتے نہ آدم چھتے تے تک
نفس مقدس اہل سعادت	علم عمل و بیج رکھن سیادت
چھڈ کر ورد تے زہد عبادت	نت کردے ورد پرستی
صاف مبرا غیر خیا لوں	پاک عیا لوں آکوں ماوں
راسخ و جدوں ذوقوں چالوں	دہ دہ مستیں دی مستی !!

خواجہ فرید خود کون قلندر آہدے

اساں سو بدست قلندر ہوں
 کپڑیں مسجد ہوں کپڑیں مندر ہوں
 اقبال دی خواجہ فرید دانگوں خود کون قلندر قرار پیندن
 تھا ضبط بہت مشکل اس میں معانی کا
 کہہ ڈالے قلندر نے اسرا کتاب آخر
 سیاہ مجلس اقبال ایک دسا نرکش
 اگر چہ سر نہ تراشد قلندر ری داند

نہو اجہ فرید دے علاوہ بیدل سندھی دے اذکار و بیچ دی ہک
 مردومن دا تصور بلدے - بیدل سندھی اپنے مرد قلندر کون
 "صوفی" آہدے - صوفی ہر دوستی اے - تے مذہبی جھپڑے پھگڑے
 کنوں بالاتر اے ے

مذہب داسٹ کوڑا جھپڑا وحدت دی گھن راہ
 ے شیعہ سنی مہینوں سوکھا صوفی کون سب ادا ے گا
 صوفیائے کرام اپنے جیرھے مرد کامل دا تصور پیش کریندن اوندے
 اتے خود وی پورا اتردن۔

ابح علم تے سائنس دا دڈا چرچا اے - لیکن ایندے باوجود
 اچن تائیں انسان تے کائنات دے کئی گوشے ادنی دسترس
 توں باہر ہن۔ اقبال خود جدید علوم کنوں آراستہ ہن - لیکن ادوی علم
 دی نارسائی تے سطحیت دی شکایت کریندن - انھیں دے نزدیک ہی
 صوفیاء وانگوں حقیقت تائیں رسائی علم دی بجائے عشق نال تھیندی اے
 ع : علم ہے ابن الکتاب عشق ہے ام الکتاب

فقر مقام نظر علم مقام خبر فقر میں مستی ثواب علم میں مستی گناہ
 بندہ تخمین وطن کرم کتابی نہ بن عشق سراپا حضور علم سراپا حجاب
 بیدل سندھی دے کلام و بیچ علم تے عشق دے بارے ایہ فکر
 اول ملدی اے، ظاہر علوم دی حقیقت تائیں رسائی نہیں تھیندی -
 بلکہ عشق ہی اصل راہ اے جنید دے ذریعے سالک اپنے مقام تئیں
 ورنج پچدے ے

سکھ رہو وجود و نخواستہ اوردی نہیں حاجت ٹرھن ٹرھا وٹادی

جنہاں دا منصب ہے مقنوری کھیلے برہ دی بازی ہو
 نہ تھوں تانہی پڑھن کتاباں پیٹھے تولن ڈونہ توایاں
 نہیں بنا ناداں مام محبت دی کون کچھائے
 این نکر دا اظہار کیں فقروے کلام دبیج دی بلدے۔

ہے بیکس خادم درانخاں دا جنہاں دین ایمان و پنجایا
 علم عقل دی جانہ کائی گئی ہوش گنویاں
 ہوشی دی منزل اُتے صدقے سر کرایا
 خواہ فریاد دے کلام دبیج دی مختلف جہیں تے علم دی نارسائی دے
 ایسے واکھی کئی انداز و بیج ذکر ملدے۔

ہے نہ کافی چٹن کفایہ نہ مادی سمجھ ہدایہ
 کر پڑے جلد و قایہ اہو "دل" قرآن کتابے
 ہ سب دوسرے علم علوم انساں گل جھل گیاں رسم رسوم انساں
 ہے باقی درد دی دھوم انساں بیٹی برہونڈی یاد دھوے گت
 ظاہری علوم عقل دی کاوش دا نتیجہ ہن۔ اگر ایسے علوم ناقابل بھروسہ ہن تاں
 ایذا مطلب ایسے اے جو عقل ای ناقابل بھروسہ اے۔ ات واسطے
 جیوں ظاہری علم حقیقت تائیں نہیں پھیندا۔ اتیوں عقل دی منزل تائیں
 نہیں پچاں گیا۔ ایسے نکر صوفیاء کرام دے نظریات دبیج ہک بنیادی
 ستون دی حیثیت رکھدے۔ تے ات لیوں اد عشق تے اپنے تجربے
 روحانی دی بنیاد رکھدن۔ سچل سرمست اپن ہ

دامن تے پڑے آئیں پیاں ہوش عقل توں ہٹ میں گیاں

بیدلؒ سندھی زیادہ وضاحت نال آہن ۛ

نال دلیل نہ لبھسی دلبر عقل نہ اوڈیں بھسی رہبر
 ۛ کھیت عقل دی ہک پل پوچ برہا کریندا بھیل
 خواجہ فریدؒ عقل دے اتے عشق دی برتری کون تسلیم کریندے
 ہوئے آہن۔

ۛ آتش عشق رنجھنے والی ہوش فکر دی پاڑ پچالی
 ڈھانڈ اندر پوچ پلے دو یار

اقبالؒ دا نظریہ عقل و عشق انھیں صوفیاء دے خیالات دا
 مرہونِ منت اے۔ اووی انھیں دی تقلید پوچ دل دل علم
 تے عقل دی نارسانی تے عشق دی کامیابی دا ذکر کریندن ۛ
 گزرا جا عقل سے آگے کہ یہ نور چسراغِ راہ ہے منزل نہیں ہے
 ۛ انجامِ خرد ہے بے حضوری ہے فلسفہ زندگی سے دوری
 ۛ بے نظر کو ڈرا آتشِ مزود میں عشق عقل ہے جو تا شائے لبِ بام ابھی
 ۛ خرد کی گتھیاں سلجھا چکا کیں مرے مولا مجھے صاحب جنوں کر
 اقبالؒ دے خصوصی نظریات و بیج "خودی" کون دڑا مقام حاصل
 لے۔ تے عام طور تے ایہ سمجھیا ویندے جو صوفیاء دے برخلاف
 اقبالؒ نے خودی کون مثبت مفہوم ڈتے تے انسان کون خودی بلند
 کرٹ دی تعلیم پڑتی اے ۛ

خودی کو کہ بلند اتنا کہ ہر تقدیر سے پہلے خدا بندے سے خود پوچھے تا یزیرے مانا گیا
 ۛ غافل نہ ہو خودی سے کہ اپنی پاسبانی شاید کسی حرم کا تو بھی ہے آستانہ
 آہن صوفیاء نے خودی کون مارٹن دی تعلیم پڑتی اے۔ حالانکہ ایہ سب

غلط فہمی تے مبنی اے۔ صوفیانے جیڑھی خود کون مٹاؤ دی تعلیم پٹی اے
 او دراصل دہڑائی "فخر" "غرور" تے "انا" اے۔ جیویں جو سچل سرمست
 اہلے۔ ع

سچل صبر اٹھائیں کر تڑاں مٹھاں نام دہڑائی دا
 صوفیاء دے نزدیک دی خودی دا مثبت تصور پہلے کنوں موجود اے
 او دی اقبالؒ وانگوں "خودی" کنوں مراد "آپنی ذات دا شعور"
 گھنڈے رہ گئے ہن۔ خواجہ فریدؒ اپنے "مرد قلندر" دی سب
 کنوں دہڑی خوبی اکے انا قرار ڈیندن جو او آپنی خودی دا شعور
 حاصل کر تڑاں واسطے رات ڈینہہ اوندے تصور دہج معروف رہندے
 ہ آہن قلت در روز و شب پہنچی "خودی" میں خود غرق
 خواجہ فریدؒ کنوں پہلے سچل سرمست دے کلام دہج دی خودی
 دا اہو مثبت تصور ملدے۔ اگرچہ او خواجہ فریدؒ تے اقبال وانگوں
 اپنی ذات دے شعور کون خودی داناں نہیں ڈیندے
 لیکن انھیں انسان کون آپنی حقیقت سہاڑتے غیر زندگی گزارتے
 دی تعلیم پٹی اے۔ تے ایہ تعلیم "خودی دی پرورش" دے مترادف
 اے۔ ع چھوڑ گمان گدالی والا شملہ چاہدہ شاہی دا
 ع سچل سائیں بسج توں ڈیکھیں غرق کمریں چا غربت کون
 ہ او کتلا ڈینہہ غلامی وچ وت سارا زور سلامی دہج
 کیوں آپ گھتوئی غامی دہج

وت سولی سر سلامی دہج کیا وت آپوں آپ اگھاؤن کیا

سردے وال مُتادون کیا دت آپ تے نوک کھلاون کیا
 اٹھاں ایہ آکھن مشکل اے جو اقبال کنوں پہلے خودی دا اُثیت
 تصور موجود نہ تا۔ بلکہ حقیقت ایہ اے جو سرا کی صوفی شعراء وچ
 خودی دا اُثیت تصور شروع کنوں موجود رہیے۔

اقبال اگرچہ زیادہ تر اپنے سارے نظریات مثلاً
 مردِ مومن، خودی، عقل و عشق، ملائیت کنوں نفرت، عمل دی تعلقن وغیرہ
 مسلمان صوفیا کنوں گھندن۔ لیکن او ہمیشہ صوفیا کنوں ناراض رہ گئیں۔ اپنی
 نظم صوفی سے، "وچ آہن سے

تری نگاہ میں ہے معجزات کی دُنیا مری نگاہ میں ہے حادثات کی دُنیا
 اینوں ایٹی نظم "تصوف" وچ صوفی نال مخاطب تھی تے آہن سے

یہ ذکر نیم شبی میرا قبے یہ سرود تری خودی کے تجھیاں نہیں تو کچھ بھی نہیں
 اقبال ساری عمرہ صوفیا دی بے عملی دے دی شاکی رہ گئیں او آج
 نظم "مستی کردار" وچ صوفیا دے مردِ ظنہ رتے اپنے مردِ مومن سے

تصور وچ اختلاف ایں بیان کریندن سے
 صوفی کی طریقت میں فقط مستی، احوال کلا کی شریعت میں فقط مستی، گفتار
 سے شاعر کی زامردہ وافرہ دے ذوق افکار میں کسرت نہ خوابیدہ نہ بیدار
 دہر و مجاہد نظر آتا نہیں مجھ کو جو جس کی رگ دے میں فقط مستی کردار

اگرچہ اقبال دی ایہ شکایت عام طور تے درست اے۔ لیکن

اینوں کلیدیس بنایا وچ سگرا۔ کیوں جو صوفیا نے عمل دی بھرا
 تعلقن کیتی اے۔ چوں جو سچیل مرمت تے خواہ فرادہ۔ خواہ فرادہ

ایں راہ ڈو آنویں نہ ما جے آئیں قدم ڈنیو ڈنیو وودھا
 پچھوں تے نہ ڈیکھیں منہ ولا ہر تئیں تئیں، حیلہ کریں
 پچن سرمست دے کلام و بیج وی عمل دی تلقین طدی اے سے
 دل پیر پچھوتیں ٹرنظر ناہیں وت اینچھا سودا کرنظر ناہیں
 وت موت کنوں وی ڈرنظر کیا

وت باربرہ دا چاوٹی کیا وت آپ کوں آپ پناوٹی کیا
 میڈے خیال مطابق صوفیا دے این پیغام دے روشنی و بیج ساریہ مویں
 تے بے عملی دا الزام ٹھیک کے نہیں۔

اقبال صوفی وانگوں ملاں تے وی راضی کے نہیں ساد اذندے
 اتے مستی گفتار رہبانیت تے فی سبیل اللہ فساد دا اعتراض کریندن
 سے صوفی کی طریقت میں فقط مستی احوال مٹا کی شریعت میں فقط مستی گفتار
 سے فقیر شہر بھی رہبانیت پر ہے مجبور کہ معرکے شریعت کے میں جنگ نہایت
 کار مومن فی سبیل اللہ جہاد دین مٹا فی سبیل اللہ فساد
 الفاظ و معانی میں تفاوت نہیں لیکن مٹا کی اذان اور مجاہد کی اذان اور
 تری نمازیں باقی جلال ہے نہ جمال تری اذان میں نہیں ہے مری سحر کا پیام

ملاں دے بارے وچ اقبال دی ایہ سوچ سرائیکی صوفی شعراء دے
 کلام دے و بیج پوری وضاحت نال طدی اے۔ سچل سرمست تے بیدل
 سندھی نے این موضوع تے بہوں کچھ لکھیے۔ میں جاہ دی کمی دی وجہ
 کنوں اتھاں صرف خواجہ فرید دے کچھ خیالات پیش کرینداں سے

ملاں نہیں کہیں کار دے

شیوے نہ جانن یار دے

واقف نہ بھیت اسرار دے

وہ رخ کندھے بھر تھمتے نی دڑیں

ملاں دیری سخت پڑیندے

بے شک صحن استاد دلیندے

ابن عربی تے منصور

ملاں پٹھڑے معنی کردے

آیت درس حدیث خبر دے

صرف صدائے تھمتے مفرد

این مختصر گفتگو توں ایہ حقیقت واضح تھی ویندی اے۔

جو اقبال دے افکار دے بنیادی ستون مثلاً مردِ کامل، عقل و عشق،

خودی، عمل دی تلیقین، تے ملائیت کنوں بیزاری دے تصورات جتھاں

نہیٹے، رومی تے بے مسلمان صوفیائے منکرین کنوں گھدے بگٹین

اُتھاں سرائیکی دے صوفی شعراء دا وی اقبال دے افکار دی تعمیر و روح خاصا

حصہ اے۔ اقبال توڑی پوری زندگی تصوف تے صوفیا کنوں تنگ

رہ بگٹین لیکن ایہ حقیقت اے جو انھیں دے ایہ افکار سرائیکی صوفی

شاعر انھیں دی (اقبال دی) پیدائش کنوں بہوں پہلے اعلیٰ شاعری

دے ذریعے عوام تائیں پھیلندے رہ بگٹین۔

بلھے شاہ دی زبان !

دنیادی تاریخ میں بلھے شاہ دی گواہی ہے جو اس وقت تک
 ویرانہ معاشی استحصال نہیں ہوندا۔ بلکہ لسانی تے ثقافتی استحصال
 وی نال نال جاری رہندے۔ پنجاب و پنجاب دی پر پنجاب دے
 لوکیں دی اے کوشش جو سرائیکی زبان کوں پنجابی بنا ڈتا ونجے۔
 ایندی ہک واضح مثال اے۔ اپر پنجاب دے کچھ ادیب سرائیکی
 کوں پنجابی بناون دی کوشش وچ سرائیکی شعراء دے کلام کوں
 وی تبدیل کیتی ویندن۔ این عمل دے دوران لوٹر پنجاب دی نسبت
 اپر پنجاب و پنجاب دے زندگی گزارن والے شاعریں کوں پنجابی
 بنا گھنن زیادہ آسان ثابت تھے۔ ایھا وجہ اے جو پنجاب سرائیکی
 زبان بولن والے بلھے شاہ کوں پنجابی دا شاعر سمجھیا ویندے۔
 حالانکہ ایہ سو پنجاب حقیقت کیں بہوں بعید اے۔

بلھے شاہ دی زبان دے بارے وچ میڈا ایہ موقف
 اے جو او بنیادی طور تے سرائیکی اے۔ این سلسلے وچ سب
 کوں پہلی چیز ایہ اے جو بلھے شاہ دا خاندان "ایچ" دارھن
 والا اے۔ تے اوں تے بلھے شاہ دے والد دے زمانے وچ

اُتھوں کینیں اپر پنجاب ڈو ہجرت کیتی ہی۔ بعض تذکرہ نگار مثلاً
 میان سراج الدین دے خیال مطابق اوں وقت بلجے شاہ دی
 گھٹ تو گھٹ تریجھی سال ہی۔ ظاہر اے اوں وقت بلجے شاہ
 صاحب اپنی مادری زبان سرایتی چنگی طرح بول سکدے ہوسن۔
 تے ایندے بعد وی ساری عمراو ایہا زبان بولیندے رہ گئے
 ہوسن۔ کیوں جو ہجرت دے فوراً بعد کوئی خاندان اپنی زبان ترک
 نہیں کر ڈیندا۔ بلکہ کئی پشتیں تیں انا زبان بولیندا رہ ویندے
 تا وقتیکہ نوین لوکیں نال رشتے نہ بھتوں۔ تے ہی زبان دا ملام
 نہ بھتوے۔ اگھاں اے چیز میڈی دلیل کوں کجھ زیادہ مضبوط
 کر ڈیندی اے جو بلجے شاہ نے ساری عمر شادی نہیں کیتی۔ تے
 انھیں دی زبان اپنے گھر وچوں پنجابی زبان دا اثر نہیں گھدا۔
 ڈو بھی گالھ اے وی تجربے دی اے جو ہجرت کرن والے
 لوک بیوں مدت تیں اپنے پھیلے وطن دی یاد وچ غرق رہندن۔
 تے اگھو دی زبان تے رسم و رواج کوں سینے نال لائی رکھدن۔
 بلجے شاہ تے اے گالھ صادق آندی اے۔ کیوں جو اوں حک
 حاس شاعرین تے انھیں کوں اپنے پرانے وطن "اچ"
 گالھیں تر پیندیاں رہ ویندیاں ہن۔ ات واسطے آپ
 ادنا ذکر مخزن نال کریندن سہ

اساں اُچی ساڈی ذات اچیری اساں وچ "اچ" دے وکے
 عقل ہو دی تاں رمز پچھانی اساں مرطرتینوں دسدے آں
 این گالھ وچ وی کوئی شک شبہ کے نہیں۔ جو انھیں دی

زبان دی ظم بھر پاکیزہ رہ گئی اے۔ کیوں جو ادبک صوفی تے درویش
 منش آدمی سن تے انھیں دا زیادہ وقت عبادت و پج گزر دایا
 ادھر فیک مخصوص وقت و پج لوکین کون ملدے ہن تے او
 وقت دی عموماً و عطا نصیحت و پج گزر ویندا ات واسطے
 ملن والے لوکین دی بجائے اٹا بلھے شاہ دی زبان دا اثر انھیں
 تے پے ویندا۔

انھیں چیزیں دے علاوہ سب کنوں اہم چیز خود بلھے شاہ
 دا کلام اے۔ ڈو سو سال دی تبدیلی دے وجود دی اوج
 میرے اوتنا مطالعہ کیا ویندے تاں او دے و پج واضح طور تے
 سراٹھی دے اثرات نظر دن۔ این چیز کون تقریباً ہر نقاد نے تسلیم
 کیتے۔ ستمبر ۱۹۷۲ء دے ماہنامہ "سراٹھی ادب" و پج بلھے شاہ
 تے چھپے ہوئے پک مضمون و پج اے پگالھ تسلیم کیتی گئی اے جو
 بلھے شاہ دے کلام و پج سراٹھی زبان دے اثرات غالب ہن۔
 راتھاں اے چیز دی میڈے موقف کو مضبوط کریندی اے
 جو بلھے شاہ دے تقریباً ہم عصر تے پنجابی دے غالباً سب کنوں
 وڈے کلاسیکل شاعر وارث شاہ دی زبان بلھے شاہ دی زبان
 کنوں ہوں زیادہ مختلف اے۔ حالانکہ ڈوہین شاعریں ساری عمر
 پنجاب دے یکے علاقے و پج گزاری اے۔ این اختلاف دی
 وجہ ایہ اے جو سراٹھی پورٹ و والے شخص کون بلھے شاہ جتلا
 سمج و پج آندے۔ وارث شاہ نہیں آندا۔ ات واسطے سراٹھی
 علاقے و پج وارث شاہ دی نسبت بلھے شاہ زیادہ مقبول اے۔

آبجودبح اے چیز دی توجہ دی مستحق اے جو سرائیکی زبان تے
ادب کور سمجھن والا شخص جیرھلے بلجھے شاہ کون پڑھدے۔ اد واضح
طور تے محسوس کریندے جو بلجھے شاہ دی زبان دما مزاج ہو ہو سرائیکی
زبان دے مزاج نال ملدے تے اوندی شاعری دا آہنگ سرائیکی
شاعری دے آہنگ دے مطابق اے۔ ماہرین لسانیات دے
نزدیک اے دلیل، اتلا اہم اے جو اوکھیں زبان کون سنجاڑن واسطے
این کون اولین اہمیت ڈیندن۔

ہن سوال اے پیدا تھیندے جو جیکر بلجھے شاہ دی مادری
زبان سرائیکی اے تے اد عمر بھر فالص رہ گئی اے تاں اچ اوندی
شاعری وچ پنجابی لفظیں دی بھر مار کیوں اے؟

این سلسلے وچ میڈا موقف ایہ اے جو بلجھے شاہ نے اگرچہ
شاعری اپنی مادری زبان سرائیکی وچ کیتی ہی۔ لیکن بعض جہیں تے
وزن دی مجبوری، پسندیدہ بندش یا اُھتودے عوام کون اپنی شاعری
نال مانوس کرن تے سرائیکی دی اجنبیت کون دور کرن واسطے
رکھائیں نہ رکھائیں پنجابی دے لفظ دی استعمال کیتن۔ لیکن ایہیں
لفظیں دی بھر مار دی واضح وجہ کاتبیں دیاں دانتے تے غیر دانتے
غلطی دے علاوہ ناشرین دیاں خصوصی تحریقاں ہیں۔ کیوں جو
اگین ناشر سمجھ وچ نہ آون والے لفظ کون اپنی مرمنی نال بدل لیندے
ھن۔ جویں علی حیدر دے مجموعے وچ کیتا گئے تے اوندے ناشر
نے
ایں گالھ دا دیا چے وچ مخزیر اظہار دی
کیتے۔ بلجھے شاہ دا کلام ابر پنجاب دی بلجھے لوئر پنجاب وچ ملتان

یا بہاول پور کنوں چھپداتاں او یقیناً صحیح ہوندا۔ کیوں جو کاتب یا ناشر
سرائیکی زبان دی واقفیت دی وجہ کنوں صحیح لکھدے تے چھپندے
میڈا خیال اے۔ اگر اہل دی بلھے شاہ دے کلام دے پرانے تلمی نسخے
سامنے آندے وچن تاں ادثابت کر ڈھین جو بلھے شاہ دی زبان سرائیکی
ہی۔ تے اہل دی بلھے ہونے دیوان مریکا تحریف شدہ ہن۔

مضمون دے خاتمے تے میں بلھے شاہ دے کلام وچوں کچھ اشار
پیش کرینداں۔ تساں اہل کون پڑھن دے بعد محسوس کر لیسو۔ جو اہل
شعریں تے نہ صرف سرائیکی دے مزاج دی فضا طاری ہے۔ بلکہ سارا
آہنگ دی سرائیکی شاعری نال ملدے۔ ایندے نال میں اہل وچ
تحریفات تے وی تھوڑی جھٹیں روشنی سٹیندا جلساں ہ
عمر گنواٹی و بچ مسیتی اندر بھریا نال پلیتی
کدے نماز و وحدت نہ نیتی ہن کمرہ ناہیں شور لپکار

عشق دی نویوں نویں بہار۔

ایں سارے بند وچ صرف ہک لفظ "کدے" پنجابی والفظ
اے۔ تے اووی وزن دی مجبوری کنوں استعمال کیتا گئے۔ باقی سارے
لفظ سرائیکی دے ہن۔ تے پورے بند دا شاعرانہ آہنگ وی سرائیکی
شاعری دا آہنگ اے۔ جے تائیں تحریف دا تعلق اے۔ ایں بند دا
پنجواں مصرع پوری طرح تحریف دانشکار لے۔ بعض دیوانیں وچ
ایہہ "عشق دی نویوں نویں بہار" اے تے بعض وچ "علموں بس

کدے نماز و وحدت نہ نیتی ہن کمرہ ناہیں شور لپکار

آل نبی اولاد علی دی نوں بھیا : توں کی لیکیاں لائیاں
 من لے بھیا ساڈا کھنا چھڈ دے پلارائیاں
 این بند وچ ترائے فقط "نو" "کھنا" تے چھڈ پینجابی دے
 ہن۔ "کھنا" تے "چھڈ" والفظ وزن دی مجبوری ڈو نشان دہی کریندن۔
 تے نوں ظاہر کریندے جو "کوں" کوں تبدیل کر ڈتا گئے۔ "لیکاں
 لادن" دا معاملہ بہوں دلچسپ اے جو اے خالص تیں بنیادی سرائیکی
 محاورہ اے۔ جیندا مطلب ہوندے "بدنامی لاوٹ" تے ول این
 چکر وچ "آل نبی اولاد علی دی" دے بعد "نو" دا اضافہ کر ڈتا
 گئے۔ تے مصرع بن گیا۔ "آل نبی اولاد علی دی نوں بھیا توں کی
 لیکیاں لائیاں"۔ ایذا نتیجہ ایہہ نکھتے جو سارے مصرعے دا وزن
 برباد تھی گئے۔ تے او آ پٹے باقی ساتھی مصرعیں کوں لمبا تھی تے
 رہ گئے۔

این بند دے آخری مصرعے وچ یک چھوٹی چھٹیں بحر لطف
 ملدی اے۔ کیوں جو بعض دیوانیں وچ "من لے" ملدے تے بعض
 وچ "من جا"۔

قصورتے لاہور دے علاقے وچ "بھاء" کوں "اگ" اگھیا
 ویندے۔ لیکن بلھے شاہ اپنے شعر وچ خالص سرائیکی لفظ "بھاء"
 استعمال کریندن۔

بھاء لائیے ہار سنگار نوں دل لوچے ماہی یار نوں
 بلھے شاہ دے کلام دی تبدیلی دے سلسلے وچ یک بند بطور مثال
 پیش کرینداں۔

سرائیکی رباعی لاتے اوند اوزن

رباعی ہک اینجھی صنفِ شاعری اے۔ جیڑھی سب کینیں پہلے فارسی وچ استعمال تھئی اے۔ ایندے بعد ایہہ اردو وچ آئی۔ ولا اردو دے ذریعے سرائیکی تیں پہنچی۔ رباعی دے اپنے مخصوص وزن صہن جیڑھے او اپنے نال فارسی کنوں گھن آئی اے۔ انھاں دے علاوہ رباعی پنجیس وزناں وچ قطعی طور نہیں آکھی وچ سگدی۔ جیکر آکھی دیسی تاں او رباعی قطعاً نہ ہوسی۔

رباعی وچ چار مصرعے ہوندن۔ عموماً پہلے ڈو جھتے جوتھے مصرعے وچ قافیہ تے ردیف پاتی ویندی اے۔ جیکر تریکھے مصرعے وچ وی قافیہ ردیف گھن آندے وچن تاں حرج کاٹنی۔ لیکن ایہہ طریقہ راج گھٹ ہے۔ رباعی دا وزن بحر ہزج نال مخصوص ہے۔ عام طور تے ایہہ سمجھیا ویندے جو رباعی دا وزن صرف لاهول و لا قوۃ الا باللہ ہے۔ لیکن اے گالھ صحیح کاٹنی۔ رباعی دے چوٹی^{۲۴} وزن ہن۔ انھاں وچوں ہک ایہو اے۔ میں رباعی دے ایہہ سارے وزن درج کرینداں۔ انھاں وچوں بارہ کون آخر تے بارہ کون آخر آکھیا ویندے۔ انھاں چوٹی ورتیں وچوں کہیں

وزن و بیح رباعی آکھی و بیخ سگدی اے۔ تے انھاں چوی و زناں
 کوں آیت و بیح دی ملایا و بیخ سگدے۔ ہیں طرح نال ان گنت
 شکلاں پیدا کیتیاں و بیخ سگدن۔ لیکن رھڑاں انھاں وزین دے
 اندر پوندے۔ آخرم دے بارہ وزن ایہہ ہن۔ انھاں وچ پہلے
 پہلے لازمی طور تیں مفعولن آندے۔

- ۱۔ مفعولن مفعولن مفاعیل فعل
- ۲۔ مفعولن فاعلن مفاعیل فعل
- ۳۔ مفعولن مفعولن مفعول فعل
- ۴۔ مفعولن مفعول مفاعیل فعل
- ۵۔ مفعولن فاعلن مفاعیل فعل
- ۶۔ مفعولن مفعولن مفعول فعل
- ۷۔ مفعولن مفعول مفاعیلن فع
- ۸۔ مفعولن فاعلن مفاعیلن فاع
- ۹۔ مفعولن مفعولن مفعولن فاع
- ۱۰۔ مفعولن مفعول مفاعیلن فع
- ۱۱۔ مفعولن فاعلن مفاعیلن فع
- ۱۲۔ مفعولن مفعولن مفعولن فع

ہن اخریب دے اوزان ملاحظہ ہوں انھاں دی ابتدا
 وچ مفعول لازمی آندے۔

- ۱۔ مفعول مفاعیل مفاعیل فعل

۳۔ مفعول	مفاعیلین	مفعول	فعل
۴۔ مفعول	مفاعیل	مفاعیل	فعل
۵۔ مفعول	مفاعیلن	مفاعیل	فعل
۶۔ مفعول	مفاعیلین	مفعول	فعل
۷۔ مفعول	مفاعیلین	مفاعیلین	فعل
۸۔ مفعول	مفاعیلن	مفاعیلین	فعل
۹۔ مفعول	مفاعیلین	مفعولن	فعل
۱۰۔ مفعول	مفاعیل	مفاعیلین	فعل
۱۱۔ مفعول	مفاعیلن	مفاعیلین	فعل
۱۲۔ مفعول	مفاعیلین	مفعولن	فعل

رباعی دی تقطیع دے ویلے سب کنوں پہلے ایہہ ڈیکھنا ہوندے
 جو رباعی دے پہلے لفظ مفعولن یا مفعول تے پورے اُتر دین۔ اگر
 نہیں اُتر دے تے لازمی طور تے او رباعی دے وزن توں خارج
 ہوندی اے۔

چونکہ رباعی فارسی وچوں آئی اے۔ تے سرائیکی شاعری وچ دی
 فارسی عربی دالیاں بحراں استعمال ہتھین۔ این واسطے لازمی اے
 سرائیکی رباعی وی انہاں وزین دی پابندی کرے چکیا دپابندی
 نہ کر لیبی تے رباعی دی صنف توں خارج تھی ویسی تے آون والا
 نقاد سرائیکی رباعی دے غلط وزن دے نال نال سرائیکی رباعی گو
 شاعرین تیں وی اعتراض کر لیبی۔

میں این مختصر مضمون وچ کجھ سرائیکی رباعیاں دا جائزہ گھنڈاں کہ

جو اوکیرٹھی حدتائیں رباعی دے وزن تے قواعد تے پوریاں اترو دن۔
 میگوں پک سرائیکی شاعر نے اپنا کلام بھیجے تے اوندے وچ
 پک رباعی وی لکھی ہس او رباعی ایہہ اے۔ ایندے اتے شاعر
 نے باتا عدہ رباعی دا عنوان لکھیے ہے
 تکبر دے ہوندن اینویں کئی جیہاڑے
 خُدا دے مقابل وی مخلوق رہی اے

ایچھے زور یار و ہمیشہ نہیں رہندے ،
 نہ کاغذ دی بٹری کپڑی پار تھی اے
 این رباعی کوں دیکھن دے بعد سب کتوں پہلے ایہہ احساس
 تھیندے جو پہلے مصرعے وچ تافیہ ردیف کاسنی۔ ات واسطے اے
 رباعی نہیں تھی سگدی۔ ڈو جھابے تیئن ایندے وزن دا معاملہ اے
 ایہہ بحر متقارب مثنیٰ سالم وچ اے۔ تے ایندے رباعی دے وزن
 نال دور دا واسطے وی نہیں۔ ات واسطے ایہہ پک قطعہ تھی سگدی
 رباعی نہیں تھی سگدا۔

ایندے بعد پک بیٹی رباعی پیش خدمت اے۔
 دروچپ اے ازارچپ اے تے چن چیا اے قسارچپ اے
 ساقی انجھی پلائی اے چپ دی جو پی کے بھریا بزارچپ اے
 رباعی دا وزن تساڑے ساٹھے ہے۔ تے ایندے کئی مصرع
 وی رباعی دے وزین نال تعلق نہیں رکھدا۔ ات واسطے میں این کوں
 دی قطعہ آکھساں۔ رباعی کوئے نہ آکھساں۔ تے ہن پک ہی مثال
 ملاحظہ فرماؤ

ہر پردے وچ ہک بیت ڈس دی
 اتناں دے پھل وچ رت ڈس دی
 جگ جلوه ہک داہک جلوہ
 میگوں کشرت وچ وحدت ڈس دی

ایہہ رباعی رباعی دے اوزان تے اتناں پوری اتر دی
 نہیں سگدی۔ لیکن دلچسپ گالھ ایہہ اے جو کہیں مصرعے وچ ایذا
 وزن فعلن چار واری اے۔ تے کہیں وچ ساڈھے چار واری یعنی
 چار فعلن + فع۔

انھاں چند مثالیں دے باوجود میں کہیں ان گنت رباعیاں ہن
 جیڑھیاں رباعی دے وزن وچ نہیں آئیاں۔ لیکن میں انھاں کون
 درج نہیں کیتا۔ جو انھاں وچ شاعریں دا تخلص آندے رہیں
 دے بارے وچ عام شاعریں دی کیا گالھ اے کجھ استادان دیاں
 رباعیاں دا دی رباعی دے وزن نال کئی واسطہ نہیں بنرہدا۔
 میں آخر وچ سرائیکی شاعریں دی خدمت وچ عرض کرینداں
 جو او رباعی دے وزن دا خاص خیال رکھن۔ جیکر کہیں کون
 انھاں وزناں تے عبور نہ ہووے تاں او رباعی دی بجائے
 قطعہ ای آکھ گھنن۔ قطعہ بہر حال کہیں نہ کہیں حدتین شاعر دے
 خیال دے تقاضے کون پورا کر ڈیندے۔ تے ایذا وزن
 دی مشکل کاشنی۔

سرائیکی شاعری وچ

تلفظ دا مسئلہ

ہر ترقی یافتہ زبان وچ تلفظ طے ہوندا ہے۔
 جیکراہیں او طے نہ ہوں تاں کئی مسئلے پیدا ہتھی سگدن۔ خصوصاً شاعری کھل
 ہتھی دہنچے۔ کیوں جو شعر وچ صحیح لفظ بدھن ضروری ہوندے۔ اگر کئی لفظ
 وی غلط بدھا و پنے تاں وزن درست نہیں رہ سگداتے ایندے
 نال دل شعر شعر نہیں رہندا۔ سرائیکی زبان وچ نثر کنوں نظم زیادہ
 لکھی گئی اے۔ پرافسوس ہے جو اچن تیں تلفظ دا مسئلہ طے نہیں
 ہتھی سگیا۔ ایہا وجہ ہے ایہہ شکایت عام ہے جو بعض ویلے سرائیکی
 شاعریں کوں وزن دا احساس نہیں رہندا۔

اردو وی مثال گھنوں۔ ہر لفظ دا تلفظ سارے شاعر ہکھو بدھین۔

حُسن کوں حُسن بدھیا ویسی نہ کہ حُسن۔ اینویں عَقل کوں عَقل بدھیا
 ویسی نہ کہ عَقل۔ پر سرائیکی شاعری وچ ایندا کئی احساس کائنی حُسن
 کوں خواجہ فرید نہیں حُسن ای بدھے۔ فرمیدن۔ ع۔

(۱) حُسن دیاںھیلاں برھوں دے جھولے

(۲) حُسن نگر پُو تھیوم روانہ

لیکن لطف علی نے حُسن بدھے۔ سیف الملوک وچ ہے:-

ع: تاب کنوں بے تاب تھیا شاہ پیکھ حسن دا شعلہ

ہیں طرح خواجہ غلام فرید نہیں "نہ" کوں "نا" بدھیے

ع: کیا تھیا جوتی بڑی نا بنی

لیکن یتیم جتوئی نے "نہ" کوں اردو طریقے دے مطابق صرف "نہ" بدھیے

ہ یاری نہ لادنی تھئی لوکی کھلا دنی تھئی!

رُت ساوئی گُزر گئی ہک ڈینہہ نہ ساوئی تھئی

لیکن ایندے نال دلچسپ گالہ ایہ ہے جوہیں کافی وچ یتیم "نہ"

کوں خواجہ غلام فرید وانگوں "نا" دی بدھیے

تاموت نا حیاتِ سکر ات ڈیہاں راتے

دُھپ چھاں عذابِ ڈلوئے میت رلاوئی تھئی۔

بالکل ھیں دستم وی ہک صورت سائل دی ہک نظم "کر نل تذاقی"

وچ ملدی ہے۔ ایہہ نظم سرائیکی ادب دے مئی ۱۹۷۲ء دے شمارے

وچ چھپ چکی ہے۔ ایندے وچ سائل ہک جائیں "کرد" کوں تشدید

نال بروزن فعلن استعمال کریندے۔ لیکن ہوں نظم وچ پی جا

تیں "کرد" کوں بروزن فعل بدھیندے۔ اھاں

دے علاوہ بیان وی بے پناہ مثالوں ھن۔ مثلاً ہجر کوں خواجہ غلام فرید

ہجر بدھیندن۔ جیڑھا فعلن دے وزن اتے ہے

ہک وار فرید کوں یار ملے سروں بند ہجر دا بار ملے

بھیندے کارن عمر گنوایم رُسی

لیکن واجد بہاؤ پوری "وھندے تیر" وچ ہجر کوں بروزن

ناع استعمال کریندے

تاوے تاوے تانگھ ماہی دی ہجر ڈتی ہسم بیڑی بوڑ

ہیں طرح نال لطف علی عتقل کون عتقل بر وزن فعل استعمال کریندے۔
 ع۔ بند کرن بند بند بدن کون رہے نہ سرت عتقل وچ
 لیکن سرور کربلائی عتقل کون عتقل بر وزن فاع استعمال کریندے ہے
 دل کون سجدے والطف نیش آیا: عتقل کون دل امام نیش کرنا
 ہیں حالت وچ ایہ ضروری تھی ویندے جو لفظیں و تلفظ طے کر
 گھدا ونجے۔ نہ تاں سر ایکی شاعری وچ وزن دا گڑھ پیار ہسی نال
 ایہ وی ممکن ہے جو این وجہ نال وڈے وڈے شاعریں دا اعلیٰ کلام
 شاعری دے دفتر وچوں نکل سگدے اتے نقاداں دیاں نظراں
 وچ ڈھ سگدے۔ ات واسطے سر ایکی زبان دے ہمدین ادیب
 لغات نویسیں تے شاعریں دا فرض ہے جو جتنا جلدی تھی سگے۔ او این
 مسئلے کون طے کر گھنن۔ جے تیئں این مسئلے کون طے کرنا دامناسب
 طریقہ میں سمجھاں او ایہ ہے جو سب کنوں پہلے مستند شعراء جویں
 لطف علی۔ خواجہ غلام فرید۔ گل محمد چشتی۔ عبدالحکیم مہاوپوری علی حدی
 بیدل۔ حل تے سچل سرمست ہن۔ انھاں دے کلام دا مطالعہ کیا ونجے
 انھاں جیڑھے لفظ دا جیڑھا تلفظ استعمال کیتے۔ شاعر ہوں تلفظ کون
 استعمال کرن۔ اگر انھاں بزرگ شاعریں کہیں لفظ کون ڈو طرح استعمال
 کیتا ہووے تے اسان وی ادوں کون ڈو طرح نال استعمال کردوں۔
 اردو وچ وی اٹھ ڈواہ اینجے لفظ ہن پئے جیڑھے ڈو طرح
 نال استعمال تھیندن۔ مثلاً گلستان۔ خضر۔ برہمن۔ آئینہ۔ نظارہ
 نہ۔ امید۔ طرح۔ جبریل۔ حسد، بچہ۔ کیفیت تے شنل وغیرہ

تساں میڈا خیال ہے خواجہ فرید دا تلفظ قبول کر گھدا ونجے۔ کیوں جو
اوہنہیں شاعریں دی نسبت سرائیکی زبان دے مزاج کنوں زیادہ واقف
ہن۔ تے سرائیکی علاقے دی تہذیب و ثقافت کینں دی پوری طرح
خبردار ہن۔

تلفظ کون طے کرن دا ایہہ مستند طریقہ سمجھیا ویندے۔ اردو
وہج دی وڈے شاعریں دے تلفظ کون عموماً فیصلہ کن قرار
ڈٹا ویندے۔ میں امید کرینداں سرائیکی شاعر این طریقے کون آٹھا
تے کلام کون چنگا تے اچا بنیسن۔

تلفظ نال طے کرن دا ڈوہجا طریقہ لغات ہندی ہے سرائیکی
زبان وچ اچن کئی تلفظ والی مستند لغات کائنی۔ اگرچہ نظامی بہاولپوری
نیں اپنی ذاتی محنت نال حک لغات تیار کیتی ہے۔ لیکن اوندے وچ
تلفظ طے نیش کیتے گئے تے نہ الفاظ دے وہج حروف دے حرکتیں واقین
کیتا گئے۔ علاوہ ایندے الفاظیں دے ماخذ وی بیان نیش کیتے گئے
بادجود انہاں چیزیں دے نظامی صاحب دی ایہہ کوشش قابل تحسین
ہے۔ لیکن ہک مکن لغات تیار کرن دی سخت ضرورت ہے۔ این
واسطے حک بورڈ بلھایا ونجے۔ جیڑھا ایہہ لغات تیار کرے۔ جے
تیں ایہہ نہ تھیسے سرائیکی شاعری وہج تلفظ دا مسئلہ مکمل طور تے
طے نہ تھتی سگسی۔ آخر وہج میں سرائیکی دے دانشورین خصوصاً شاعریں
کوں درخواست کرینداں جو او این مسئلے تیں خصوصی توجہ فرماون۔
کیوں جو ایہہ انہاں دا اپنا مسئلہ ہے۔

دانشاد کلاچوی صاحب تے اسم قریشی تے فدائے اظہر ہوریں وی

لغات تیار کتیں لیکن تلفظ دا مسئلہ

سرائیکی قاعدیں دا تنقیدی مطالعہ

کہیں زبان دے سکھن یا سکھاوون پوچ قاعدے کوں بنیادی اہمیت حاصل ہے۔ این گالہ دا احساس سرائیکی لکھاریں کوں وی ہے شاید ایہا وجہ ہے جو سرائیکی دانشورین قاعدے لکھن دی کوشش اج کوں تقریباً ہک صدی پہلے شروع کر ڈتی ہئی۔

توڑے جو دجید اختر مرحوم نے نو بھتی قاعدے کوں وی سرائیکی قاعدیں دی صف و برج شامل کیتے تے سرائیکی قاعدیں بنا دن دا منڈھ اتھاں مسدین قاسم دی آمد کوں رکنٹر لے پر حقیقت ایہ ہے جو نو بھتی قاعدہ بنیادی طور تے عربی دا قاعدہ ہے۔ کیوں جو ایہ عربی حروف تہجی تے نسخ و پچ لکھیا ہویا ہے۔

میڈے خیال و برج سب کوں پہلے جس سرائیکی قاعدہ لکھیے او سائیں قاضی راضی بن۔ انھیں اپنا قاعدہ ۱۸۹۳ء وچ بنن لایا تے انھیں دی زندگی و برج ایہ قاعدہ کئی دفعہ چھپیا ہا۔ انھیں اپنے قاعدے داناں "ملاتی قاعدہ" لکھیا ہا۔ "ملاتی قاعدے" دے ڈو جھے صفے تے حروف تہجی ڈتے گئیں۔ رسم الخط نستعلیق ہے۔

جھیں وچوں مخصوص حرف تے انھیں دیاں علامتاں ایہ ہن۔

پ - ج - ج - ج - ج - گ

این قاعدے و بیح "ٹ" دا انج حرف کے نصیں بٹایا گیا۔
قاعدے دے ہک سبق دا تھوڑا جیہاں نمونہ ملاحظہ ہووے
آ ا ا ا - ب ب ب - پ پ پ - پ پ پ ت
..... الخ

ب ب ب ب - ب ب ب - پ پ پ - پ پ پ الخ
قاعدے دے اٹھویں صفحے کنوں شروع تا قاعدہ سلسلہ شروع
تھیندے تے ۳۱ صفحے تائیں ویندے۔ ۳۱ صفحے کنوں ضرب الامثال
دا حصہ شروع تھیندے۔ تے ۳۲ صفحے تائیں ویندے این قاعدے
و بیح سرسکی ضرب الامثال دا کافی تے قابل قدر ذخیرہ موجود ہے
صفحہ ۳۲ کنوں نظم دا سلسلہ شروع تھیندے۔ جیندا موضوع
اخلاق ہے۔ صفحہ ۴۱ کنوں ۵۱ تائیں ہک اشتہار ہے۔ جیندا
تعلق سرسکی زبان نال ہے۔ این اشتہار دا ہک ٹوٹا ملاحظہ ہووے
"اردو کوں ہندوستان دی ہک عام بولی سمجھ کے پڑھیا دینجے۔
آپڑیں بولی دے بدلے نہ سمجھیا دینجے جو اردو ہون دی وی آپڑیں بولی
دی ضرورت ہے" قاعدے دے کل ۵۲ صفحے رھن۔

حرف تہجی و بیح "ٹ" دا حرف نہ ہووٹ دی وجہ نال پٹی
کوں پانڑیں لکھیا گئے۔ نہ شروع سرسکی دا ٹھیکہ دیہاں لہجہ اپنایا
گئے۔ جہالت کوں "جہالت" تے قاعدے کوں "قیدے" لکھیا
گئے۔

عام طور تے این قاعدے دا معیار اچا ہے۔ سرسکی دے

نویں قاری کوں برقت پیش آہنگی ہے۔ اردو ہولن و ایس واسطے کہیں استاد دے بغیر پڑھن و پڑا ادکھا ہے۔ لیکن این پکالھ کنوں انکار نہیں تھی سگدا جو ایہہ وڈی محنت نال لکھیا گئے۔ تے سرائیکی واسطے کنوں پہلا قاعدہ ہوون دے سبب خصوصی تذکرے دا متقاضی رہی۔ کیوں جو پے قاعدے لکھن و ایس واسطے این راہ دی نشان دہی کیتی ہے۔

قاضی راضی دے بعد ۱۸۹۸ء و بچ عیسائی امرتسر نے "متی دی انجیل" دا سرائیکی ترجمہ شائع کیتا تے ہک ملانی سرائیکی قاعدہ دی بنایا۔ جنیدا ذکر جناب اختر وحید مرحوم کیتے۔ لیکن او قاعدہ اچکل نایاب ہے۔

انھیں جیہاں ڈوں ترائے کوششیں دے بعد تقریباً اودھ صدی تائیں پیا کوئی قاعدہ نہیں چھپیا۔ اگرچہ سرائیکی دے اضافی حرفیں دیاں علامتاں مقرر کرن دیاں کوششاں یقیندیاں رہن جنھیں وچوں مولانا عزیز الرحمن بہاول پوری دی کوشش قابل ذکر ہے۔

البتہ ۱۹۳۳ء وچ جمعیت الانصار دین پور نے "ریاستی مادری زبان دا قاعدہ" لکھتے چھاپیا۔ این قاعدے اتے سندھی قاعدیں دا اثر نمایاں ہے۔ کیوں جو ایندے وچ سرائیکی واسطے اضافی حرف سندھی کنوں گھدے گئے ہن۔ جیہڑے ایہہ ہن۔
(انہاں دائرہ نم الخط نسخ ہے)

پ - ب - ج - ح - ڈ - گ - گٹ - ٹ - ٹٹ (ٹٹ)

جمعیت الانصار مولانا عبید اللہ سندھی دے پیروکارین اتے۔

اولک مذہبی تعلیم ما درسی زبان و بیح ڈیون دی حمایت کریند سے صہ
 انہاں دے این نظریئے تے کوششیں نال سرائیکی زبان کون فائدہ پہنچیا
 تے ایندے نال نام بہاد شہ ناء دی سرائیکی کنوں بیزاری گھٹ تھی گئی
 ہئی۔ تے این طرح سرائیکی زبان دی ترقی وچ مدد ملی۔ لیکن سائیں و حیدتر
 مرحوم دے خیال دے مطابق این قاعدے و بیح ملتان زبان کون مسخ
 کرن دی کوشش کیتی گئی ہے کیوں جو سندھی حروف تے رسم الخط اپنا
 نال سرائیکی دی انفرادیت کون نقصان پچھے۔ اتے قاضی راضی تے مولانا
 عزیز الرحمن بہاد پوری دین کوششوں کنوں دی فائدہ نہیں چاہنا گیا۔
 غلام محمد نگاہ دی سرائیکی دا ہک قاعدہ تیار کیتا گیا۔ جیہڑا میکوں
 نہیں لہجہ سبکیا۔ این قاعدے دے بارے و بیح نظامی بہاد پوری
 لکھیے جو ایندے و بیح اسلاف دے مقرر کیتے ہوئیں طریقین کنوں
 ہٹ تے آپٹا دکھرا راہ اختیار کیتا گئے۔ جیندی وجہ کنوں
 ایہہ مقبولیت حاصل نہیں کر سکیا۔

جمعیت الانصار دے قاعدے کنوں بڑا ہ سال بعد وچ سائیں
 اختر و حید مرحوم آپٹا ملتان زبان دا قاعدہ چھپوایا۔ ایہ عام کتابی
 سائز دے سولہ صفحیاں تے مشتمل ہے۔ تے ملتان کنوں چھپے۔
 ایندے وچ ۲ کنوں ۴ صفحیاں تائیں سرائیکی قاعدے دی
 مختصر تاریخ بیان کیتی گئی ہے۔ جیہڑی اردو و بیح ہے۔ پنجویں صفحے
 تے ملتان زبان دے مخصوص حروف ہنجی تے انہاں دیاں آوازیں
 دی اردو و بیح و صاحت ہے۔ قاعدے دا رسم الخط نستعلیق

انہاں دے این نظریئے تے کوششیں نال سرائیکی زبان کون فائدہ پہنچیا تے ایندے نال نام بہاد شہ ناء دی سرائیکی کنوں بیزاری گھٹ تھی گئی ہئی۔ تے این طرح سرائیکی زبان دی ترقی وچ مدد ملی۔ لیکن سائیں و حیدتر مرحوم دے خیال دے مطابق این قاعدے و بیح ملتان زبان کون مسخ کرن دی کوشش کیتی گئی ہے کیوں جو سندھی حروف تے رسم الخط اپنا نال سرائیکی دی انفرادیت کون نقصان پچھے۔ اتے قاضی راضی تے مولانا عزیز الرحمن بہاد پوری دین کوششوں کنوں دی فائدہ نہیں چاہنا گیا۔ غلام محمد نگاہ دی سرائیکی دا ہک قاعدہ تیار کیتا گیا۔ جیہڑا میکوں نہیں لہجہ سبکیا۔ این قاعدے دے بارے و بیح نظامی بہاد پوری لکھیے جو ایندے و بیح اسلاف دے مقرر کیتے ہوئیں طریقین کنوں ہٹ تے آپٹا دکھرا راہ اختیار کیتا گئے۔ جیندی وجہ کنوں ایہہ مقبولیت حاصل نہیں کر سکیا۔ جمعیت الانصار دے قاعدے کنوں بڑا ہ سال بعد وچ سائیں اختر و حید مرحوم آپٹا ملتان زبان دا قاعدہ چھپوایا۔ ایہ عام کتابی سائز دے سولہ صفحیاں تے مشتمل ہے۔ تے ملتان کنوں چھپے۔ ایندے وچ ۲ کنوں ۴ صفحیاں تائیں سرائیکی قاعدے دی مختصر تاریخ بیان کیتی گئی ہے۔ جیہڑی اردو و بیح ہے۔ پنجویں صفحے تے ملتان زبان دے مخصوص حروف ہنجی تے انہاں دیاں آوازیں دی اردو و بیح و صاحت ہے۔ قاعدے دا رسم الخط نستعلیق

۸۱

چھپیں صفحے تے حروف تہجی ڈتے گئیں۔ تے ستویں صفحے تے
 انھیں دی مشق کرائی گئی ہے۔ اٹھویں نائویں تے ڈہویں صفحے تے
 ڈوں ترائے تے چار حرفی لفظ پڑھن اتے مشق کرن واسطے
 ڈتے گئیں۔ انھیں وچ تشدید والے حرف دی جہاں دی سرائیکی
 وچ ہول لوڑ رہندی ہے۔ تے ڈاٹھے استعمال تھیندن۔
 شامل ہن۔ یارھویں صفحے تے مختلف فقرات ہن تے پارھویں صفحے
 تے پیارے رسول دے فرمان دے عنوان نال مختصر اقوال نبوی
 درج کیتے گئیں۔ تیرھویں چوڈویں صفحے تے ہک دعا ہے آخری
 ڈوں صفحیں تے اشتہار وغیرہ ہن۔ این طرح ایہہ قاعدہ
 مکمل تھیندے۔

این قاعدے دی وڈی خصوصیت ایہہ ہے جو اختصار
 ورتیا گئے۔ لیکن ایندے نتیجے وچ (وضاحت نہ ہون دی
 وجہ کنوں) مبتدی کون مشکل پیش آسگدی ہے کیوں جو ایہہ
 سرائیکی پڑھن والیں دے علاوہ اردو خواندہ حضرات واسطے دی ہے
 قاعدے وچ مبتدی یا استاد لیوں پڑھن پڑھاوٹ واسطے
 جیویں جو عام طور تے قاعدیں وچ ہوندن۔ ہدایات کے نہیں ایندے
 باوجود اگر کوئی شخص محنت نال این قاعدے کنوں سرائیکی سکھ
 تاں اوندی ابتدائی ضرورت پوری کتی سگدی ہے۔

این قاعدے وچ ٹھیکہ سرائیکی لہجہ اپنایا گئے۔ جیویں جو کبھی
 کون نجی تے کون کون کٹوں مکھیا گئے۔ ایندے وچ مستعمل

کچھ لفظوں دی اطلاق خاص ہو

مرحوم اختر وحید ذمے بعد سائیں نظامی بہا و لپوری داسرائیکی زبان دا قاعدہ " سامنے آندے۔ ایندی ڈوجھی اشاعت (۱۹۲۸ء) میڈے اگوں ہے۔

ایہ قاعدہ پچھلیں قاعدیں دی نسبت زیادہ سوہنا تے جاذب توجہ ہے۔ ایندی سائز وی وڈی ہے تے ضخامت ۳۲ صفحات تے مشتمل ہے۔ ایندے وچ سرائیکی زبان وی کوئی آواز یا کوئی بیٹے سمجھاوٹن واسطے اردو زبان استعمال کیتی گئی ہے۔ این طرح نال ایہ اردو خواندہ لوکیں دی ضرورت وی پوری کریندے۔ قاعدے لکھن دے اصولیں تے قواعد کون سا شرطیں رکھ تے ڈھٹھا ونچے تاں ایہ قاعدہ بنھیں ساریں قاعدیں کنوں چنگا ہے۔ ایندے وچ مبتدی کون قواعد دے لحاظ نال سبق پڑھاوٹن دی کوشش کیتی گئی ہے۔ جیویں جو عام طور تے قاعدے وچ پڑھاوٹن واسطے معلومات وی درج ہوندن۔ اینویں این قاعدے وچ وی این طرح لیتے کون ورتیا گئے۔ کہیں لفظ کون لکھن کنیں پہلے اونڈے وچ استعمال بھتیون والے حرفیں دیاں مختلف شکلاں وی ڈسایاں گئیں۔ مختلف حرفیں دے بھتیں حرکات و سکنات کون وی پوری وضاحت نال بیان کیتا گئے۔ سبق دے آخر وچ پکاوت دے زیر عنوان بہوں سارے لفظ ڈتے گئیں زیر زیر پیش۔ کھڑی مد۔ تنوین۔ واجزی، پے جزمی، کُل جزمی۔ ساکن۔ موقوف، نون غنہ وغیرہ سبھ کون پوریں مثالیں نال سمجھایا گئے۔

میڈے خیال و بیح سرائیکی و بیح جتنے قاعدے چھپن انہیں
سارے بیح ایہہ زیادہ تفصیلی، مکمل تے اصولیں دے مطابق ہے۔
ایں قاعدے و بیح رسم الخط نستعلیق اپنایا گئے۔

ب ج ج ڈ گ گ ن ن ی (خفی الصوت)

حرفیں آتیں دائرہ لاؤں نال کئی مشکلاں سامنے آئیں۔ جیہڑیاں
ایں قاعدے کنوں ظاہر ہن۔ کیوں جو حرف یا لفظ عام طور تے نکا ہونڈے
تے اوندے اُتے دائرہ و ڈاکھرا ہونڈے۔ جیندی وجہ کنوں لفظ
کو بھا بگدے۔ اگرچہ قاعدیں و بیح گنتری دارواج گھٹ ہے۔ لیکن
ایں قاعدے و بیح گنتری وی بڑتی گئی اے۔ پرہے نامکمل۔ جیکر پوری
بڑتی دپنچے اتنا زیادہ چنکا ہا۔

قاعدے و بیح بعض نامانوس لفظ شامل ہن۔ جیوں جو تا ڈا۔

ایہہ لفظ بہاولپوری پال دے ترانے و بیح بڑوں دفعہ آئے۔

اجکل سائیں دلشاد کلانچوی اردو خواندہ حضرات واسطے سرائیکی
قاعدہ چھاپئے۔ ایہہ عام کتابی ساڑو بیح سولہ صفحے دا ہے۔ تے
ایندے و بیح سرائیکی دے اضافی حرفیں دے سبقیں اتے زیادہ
زور پڑتا گئے تے انہیں دیں آوازیں دے بیان دے بعد مشق
واسطے اردو دے مقابلے و بیح سرائیکی دے لفظ بڑتے گئیں۔

قاعدے دارسم الخط نستعلیق ہے۔ سرائیکی دے اضافی حرف ایہہ ہن
ب ج ج ڈ گ گ ن

انہیں حرفیں دے سبقیں دے بعد ن (نون غنہ) تے (نون غنہ)

انھیں دے علاوہ قاعدے و بیح غلطی تے ٹھیک املا دی پیش
 کیتی گئی ہے۔ سرائیکی دے ٹھیٹھ گنوار تے نرم لہجے دا فرق وی بیان کیتا
 گئے۔ اردو دے کثیر الاستعمال لفظیں دے مقابلے و بیح سرائیکی
 لفظ دی پیش کیتے گئیں۔ آخر و بیح بول چال دے کجھ فقرے۔ کجھ
 ضرب الامثال تے سوتائیں گنتری وی شامل کیتی گئی ہے۔ ڈو جھٹیں
 قاعدیں دے مقابلے و بیح این و بیح کجھ امتیازی وصف ہن جنھیں
 وچوں غلطی تے ٹھیک املا دا فرق ہے۔ ایہ حصہ سرائیکی لکھن والیں
 واسطے خصوصی اہمیت دا حامل ہے۔ کیوں جو ہوں سارے سرائیکی لکھن
 والیں دی املا دا آیت و بیح اگر مقابلہ کیتا و بچے تاں ہوں گھٹ
 انھیں و بیح مطابقت پاتی دیندی ہے۔ ذاتی طور تے این حصے
 کنوں میں وی فائدہ چائم۔

این قاعدے دی ڈو جھی صفت سرائیکی دے ٹھیٹھ تے گنوار
 لہجے دا فرق ہے۔ ایندے و بیح بجا طور تے نرم لہجے کوں اپنایا گئے
 تے گنوار لہجے کوں چھوڑ ڈتا گئے۔ جیندے اثرات قاضی راضی
 (قاضی مخرالین راضی) نے اختر و حید سائیں دے قاعدے و بیح مدنی۔
 قاعدے دے پہلے صفحے تے جیویں سرائیکی حروف ہتھی ڈتے
 گئیں۔ اینویں آخری صفحے تے سوتائیں گنتری درج کیتی گئی ہے۔

اگرچہ عام طور تے معیاری سرائیکی لہجہ اپنایا گئے۔ لیکن این گنتری و بیح
 ٹھیٹھ کنوں سوتائیں بہا و پوری لہجے کوں ترجیح ڈتی گئی ہے۔

بعض لفظ ایجے ہن جیندی املا ناں اختلاف کیتا و بیح سیکے
 مثلاً گولہ دی بجائے گول ہو و نا چا ہدا ہے۔ بعض لفظیں

۸۵

یا انھیں دے معانی وچ اختلاف موجود ہے۔ مثلاً لفظ ڈاگلی (پور)
 نہیں بلکہ آگلی ہے۔ ایویں "ولہر" بیابان دے معنے وچ استعمال
 نہیں تھیندا بلکہ پکھیش دے ٹولے (پرنندوں کے جھنڈ) دے
 معنے وچ ورتیندے۔ قاعدے وچ ضرب الامثال دا جبرھا ڈاگلی
 او اتلا مختصر ہے جو این سلسلے وچ ناواقف اردو خواندہ حضرات کوں
 سرائیکی دی تنگ دامن واداشہ تھی سگدے۔ اگر ایہہ حصہ نہ ہووے تا
 تاں کوئی فرق نہ پووے تا۔ بہر حال بنھیں قاعدیں وانگوں ایہہ قاعدہ
 وی اپنے مخصوص خوہیں دی وجہ نال سرائیکی زبان کوں کھن پڑھن تے
 سکھن وچ مدد ڈیسی تے تخریک کوں اگوں تے ودھسی۔
 میڈے نزدیک اگرچہ انھیں ساریں قاعدیں وچوں کہیں کوں وی
 حرف آخر نہیں آکھناں چاہیدا۔ لیکن ایہہ سارے کہیں کہیں صورت
 وچ سرائیکی سکھن والیں دی ٹور کوں ضرور پورا کرنیدن۔ میں انھیں
 ساریں قاعدیں دے مطالعے دے بعد غموس کہیتے جو اچن وی ایہے سرائیکی
 قاعدے دی ضرورت باقی ہے جیہڑا متفقہ اضافی حروف دا حامل ہونے
 تے سرائیکی علاقے دے منتخبہ لکھاریں دی متفقہ کوشش نال بنا یا گیا
 ہووے۔ تاں جو ہر علاقے دے لہجے تے ضرورت کوں پورا کرے
 تے کوک اذکوں پورے اعتماد نال پڑھ سگن، کیوں جو لوکیں وچ
 حروف ہتھی لے نہ تھی سگن دی بدگمانی انھیں کوں کہیں قاعدے دے
 بنا قاعدہ تے خلوص نال مطالعے کنوں باز رکھندی ہے۔ ایہہ ڈیسی
 وجہ ہے۔ جیہڑی کہیں قاعدے کوں مقبول نہیں تھینوں ڈیندی۔

پہلے پانچوں کو علیٰ اجماعی نے وی "سر اسکی" داپلا قاعدہ بناٹے ایندے وچ سر اسکی
 کے پنج مخصوص حرف ڈتے گین لے انہیں دیاں ایہ علامتاں مقرر کیتیاں گین

بے (ب) چ (چ) د (ڈ)
 ض (گ) ک (ک)

ایہ علامتاں بالکل نویاں بن لے سر اسکی لکھن پڑین دالیں
 واسطے اجنبی شاید اہل درجے جو ایہ قاعدہ عام نہیں سمجھیا
 ویسے مصنف نے این قاعدے دی ترتیب وچ اپنے واروں
 پوری محنت کیتی ہے۔ لفظیں کے جوڑ، گنتی، ٹوکوں نئے لے عام استعمال
 دے الفاظ لے انہیں دے اردو معانی دی ڈتے گین زبان اولہ استعمال کیتی
 گئے جیڑے عام پول چال وچ استعمال تمیز دے قاعدے وچ کئی خوبیاں
 ہن جیڑیاں بعد دے کہیں متفقہ قاعدے وچ شامل کیتیاں وچ سگدین۔

۸۴

لوک ورتہ

میانوالی دے لوک گیت

لوک گیت تقریباً دنیا دے سب زبانیں و بچ بلدن۔ سرانگی زبان
 انھیں گیتیں نال مالا مال اے۔ اگرچہ پورے سرانگی علاقے دے لوک گیت
 تقریباً مشترک ہن۔ پروت وی بعض علاقائی تفریق دی وجہ کنوں کجہ نہ کجہ
 مختلف ہن۔ لوک گیت اگرچہ بعض باتا عہ شاعرین دے لکھے ہوئے
 دی ہوندن۔ جیڑھے انہیں دے جذبات دے اظہار دی صورت
 و بچ شاعری داروپ گھن گھندن لیکن ہوں سارے لوک گیت
 عام لوکیں دی غیر ارادی کوشش دے نال ہولے ہولے ہک
 دی مدت و بچ دی و بچ مکمل ہئندن۔

لوک گیتیں دیاں کئی قسمیں ہوندن۔ جیندے و بچ بگڑ و چھلا
 مایا "ٹپہ" "سمی" تے کئی بیان اصناف شامل ہن۔

لوک گیتیں و بچ بنیادی طور تے وزن موجود ہوندے۔ لکھے والے
 ایندا شعور رکھدن۔ لیکن کئی لوک گیتیں و بچ بے وزنی دا عیب دی
 ملدے۔ عام طور تے لوک گیتیں دا وزن عربی فارسی عود ہن دے
 بجائے ہندی پنگل یا موسیقی دین سرین تے مبنی ہوندے۔
 لوک گیتیں و بچ کہیں علاقے دے لوکیں دیاں خواہشاں محبتاں

نفرتاں، امیدیاں، یالوسیاں، آساں، خوشیاں، عمیاں، کامیا بیاں تے ناکامیاں
دا ذکر ملدے۔ لیکن ایندے نال ایہ لوک گیت آپٹے علاقے دی تاریخ
دی ہونڈن۔ تے تاریخ وی ایہجی جیڑھی کہیں بادشاہ دے خرشاہد پند
مورخ دی جانبدارانہ تاریخ کنوں زیادہ قابل اعتبار ہوندی اے۔

لوک گیتیں ویدھ اسان کہیں علاقے دی صرف ثقافت دے مظہر ای
انہی پڑیکھ سگدے بلکہ اھتوں دی زبان کوں وی بہتر طریقے نال سمجھ
سگدوں کیوں جو اون علاقے دا بھر پور قسم دا عوامی لہجہ اپنی پوری اصلیت
نال ایہیں لوک گیتیں ویدھ موجود ہونڈے۔

یہیں ایتھاں اگرچہ میاٹوالی دے لوک گیتیں نال تعلق رکھساں۔
پرایہ مزدوری کاشنی جو ایہ لوک گیت جیڑھے موضوعات نال تعلق
رکھدن او صرف میاٹوالی نال ای متعلق ہون کیوں جو اکثر موضوعات
سراٹکی علاقے دے مشترک ہن تے بعض تاں پوری انسانی نسل نال
ای تعلق رکھدن۔ جیویں جو محبت دا جذبہ ہر انسان ویدھ پاتا دیندے
خواہ او کہیں نال ای تعلق کیوں نہ رکھدا ہو دے۔ محبت عام طور
تے شاعری دا خاص موضوع ہے۔ ایہ ہن کجھ ماہیے (ماہیے دا
عام طور تے پہلا مصرع غیر متعلق یا بے معنی ہونڈے) جیندا تعلق وی
محبت نال اے۔

ہل مٹیاں دے پیٹ دیندے، پتہ ہونڈا ٹھکیاں دا، ہتھہ چوڑکے ہل دیندے
پھل ماہی چن بہسی، گل ساٹے اجڑن دی کدی ڈھولا دی سن بہسی

کانا کھاری دا : رہے سٹ گھٹنا ایہہ دستور نہ یاری دا
 مٹر کاں نوں موڑ ہووے : ساڈا دم حاضرے جھٹھاں سچناں نوں لوڑ ہووے
 سادی میں چاہ پیتی : اجڑی میں دس پوساں جڈاں ڈھول بنگاہ کیتی
 چیت یقیناً یک مضبوط جذبہ اے۔ تے این کنوں کوئی خالی کائینی
 تے عام طور تے شاعری دا اوڈا موضوع ای ایہو ہوندے۔ لیکن ڈھدی
 انسان دے نال بگیا ہویا اے۔ تے حقیقت ایہ ہے جو انسان نسل دی
 ایہ پوری بھج درک کہیں جنسی جذبے واسطے کائینی۔ بلکہ زندہ رھن تے
 خصوصاً ڈھدیاں ضرورتاں پوریاں کرن واسطے اے۔ اگرچہ عام طور تے
 این موضوع کون غیر شاعرانہ سمجھیا ویندے۔ مگر ظاہر اے ایہو جیڈی ٹھوس
 حقیقت کون نظر انداز نہیں کیتا ورنج سگدا۔ این ماہیشے ویرج بکھ دے
 ایلیے کون کتلا موثر زبان مل گئی اے۔ ع

اڈ دا کاں دیندا : بکھ گھن ویندی اے بن موت داناں دیندا
 محبت تے بکھ دے علاوہ بیان دی کئی ضرورتاں ہن۔ میانوالی دے
 بعض علاقیش ویرج پانی دی کمی رہندی اے۔ ات واسطے بعض لوک گیتیں ویرج
 پانی دی اہمیت دا ذکر وی ملدے۔

انسان نال ڈکھ سکھ تے بیماری لگی ہون اے۔ اٹیکوں لتاں
 دل دی بیماری اکھویا تہ دی۔ بہر حال لوک گیتیں ویرج ایندا ذکر ضرور
 ملی۔ ع

پنجر اتاراں دا : سکھی بندے کی چاٹن بھلا حال بیماریاں دا
 انسان دیاں کئی جھوٹاں جھوٹاں خواہشاں ہوندیں۔ لوک گیتیں

گیت دا کچھ حصہ ملاحظہ ہووے۔ ع۔

جھلاں پکھاتے لگے ٹھڈی دا : موسم گرمی دا
پکھا پیٹی جھلنی آں سارے کول پی وینی آں ؛
اے پکھے کول گھنکھریاں لا : موسم گرمی دا
جھلاں پکھاتے لگے ٹھڈی دا.....

پکھا پیٹی جھلنی آں لوہار کول پی وینی آں
اے پکھے نوں ڈنی لا : موسم گرمی دا
جھلاں پکھاتے لگے ٹھڈی دا.....

انسان دی زندگی ہزاراں واقعات تے مبنی ہے۔ محبت تے بکھ
بعض اوقات انسان کول موت تائیں پچا ڈیندی اے، تے بعض
اوقات تھانے ویرج۔! ع۔

کوئی تھانے کیس ہویا : ظلم کریندا ہئیں نہیں ظلموں دے پیش ہویا
سگریٹ راہی ڈیندا : غیراں نے کیس کیتا پیا سچن گواہی ڈیندا
شادی وی لوک گیتیں دا عام موضوع ریہے۔ کنوار دی گھر
کنوں گھوٹ دے گھر روانگی اوندے واسطے زندگی دا پہا ہم موڑ
ہوندے۔ پیو ماہ کنوں جدائی، سہیلیاں کنوں نکھیرا، نویں تے اجنبی
ماحول دے نال مستقبل دی غیر یقینی کئی لوک گیتیں دا موضوع ریہے
ع۔ اے رکھ دے بابل گھرا پٹا : تیتھی دھی ٹرمی پردیس دے
سٹھ سہلی میڈے گھر آئی : ہک نہ آئی نال دے
اے رکھ دے بابل گھرا پٹا : تیتھی دھی ٹرمی پردیس دے

اے رکھ دے بابل گھر اپنا
میڈی دھی ٹری پر دین دے

شادی گھوٹ دین بھیٹیں واسطے خوشی داسینہا ہوندی اے ع
اے ڈیہاڑا میں اللہ کو لوں منگیا تے مولا آن ڈکھایا
آیا دے میڈا سہریاں والا آیا ماہیا.....

مادی چنبے دی بوٹی جیں پھل گلاب دا چایا
سہریاں والا بنان آیا میڈا سہریاں والا آیا
پرنے دیلے سہالا گھوٹ نال ہوندے، تے عام طور تے
بجج دی مذاق تے حشری دا نشانہ بنیا راہندے۔ این لوک گیت
دبج اودنا علیہ ملاحظہ ہودے۔ ع

- سوئی سردی : دھاگا پٹ دا
- سہالا چمیاں : ہے کنبہ نٹ دا
- سوئی سردی : دھاگا گوٹے دا
- سہالا چمیاں : پتر کھیں کھوتے دا
- سوئی سردی : دھاگا کاسی دا
- سہالا چمیاں : پتر میراٹی دا



اکھاٹاں دے روپ

اکھاٹاں آکھن کنوں نکھتے تے اکھاٹاں دے ذریعے کہیں اینجی
 سچائی دا اظہار کیتا دیندے جیڑھی پوری قوم دے تجربے تے مشابہ
 دا بہوں سوہنا نتیجہ ہوندے تے زمان مکان دی پابندی کنوں وی
 آزاد ہوندے۔ اکھاٹاں تقریباً دنیا دس سارن زبانیں وچ پاتے دیندے
 تے انھیں وچوں بہوں سارے مشترک وی ہن۔ لیکن انھیں وچوں کجھ
 مخصوص حالات دی وجہ کنوں کہیں قوم دے مزاج تے رجحانات
 دی نمائندگی وی کریندے۔ انھیں وچوں بعض اکھاٹاں سماجی تے سیاسی
 حالات دی وڈی خوبصورتی نال نمائندگی کریندے۔ تے انھیں اکھاٹاں
 دے ذریعے اوں قوم دے مزاج، رجحانات تے سیاسی تاریخ کوں
 ڈاڈھے سوہنے انداز نال سمجھیا و بنج سگدے۔

سراسر انکی زبان دے اکھاٹاں این کھتے توں انج کے نہیں۔ ات واسطے
 اسان انھیں اکھاٹاں دے ذریعے پوری قوم دے مزاج، تاریخی حالات
 تجربے تے مشابہ کنوں آگاہی حاصل کر سگدوں۔

سراسر انکی قوم جیڑھے سیاسی حالات وچوں گزر دی رہی اے۔
 انھیں اکھاٹاں وچ انھیں دا بخوبی عکس ملدے۔ سلطان محمد تغلق

اگرچہ بک عقلمند بادشاہ ہے۔ لیکن اوندیاں قبل از وقت تے لوکین دی مسمجھ
کنوں بالاتر سیاسی تبدیلیاں ملک و بچ اتشار برپا کر ڈتا۔ این اتشار کون
این اکھاٹ و بچ پیش کیتا گئے۔ تے اوں دور دے سیدیں دے اعمال
دا نقشہ وی نال نال چھک ڈتا گئے:

تلفن و طما و گار سیداں سنج کیتی چودھار
تذوق لوکین کون و نکار بپڑیا تے سیدیں چودھار (ملک کون) سنج کر رکھیے
اکبر اعظم دی بادشاہی و بچ ملک خوشحال ہے۔ لوک مزے پے کرشیے
ہن۔ این حقیقت دا اظہار این اکھاٹ و بچ ملدے:

اکبر جیہاں بادشاہ بیلو جیہاں جٹ!
نہ کوئی ہو یا پہلے نہ کوئی ہو سی وت

شاہجہان بادشاہ دا دور وی خوشحالی دا دور ہے۔ اوں ملک کون
نویں نویں عمارتیں نال سوہنا بنا ڈتا ہے۔ تے لوک روزی دی طرفوں مطمئن
ہن۔ ایہہ تاریخی سچائی این اکھاٹ و بچ ملدی ہے:-

شاہجہان پیٹھا تخت، ملک کون بگا بھاگ تے بخت
نورجہاں نال جہانگیر دی شادی دلیھے سارے ملک و بچ بھرھیاں
خوشیاں منائیاں گیاں اوندے اظہار این اکھاٹ و بچ ملدے:
نورجہاں لدھیاں لاواں، بگلی کوچے ماں بگماں
اورنگ زیب مغلیہ خاندان دا وڈا حکمران ہے۔ مگر اوندی شخصیت متنازعہ ہے

ہی۔ این اکھاٹ و بچ این حقیقت کون بیان کیتا گئے۔
اورنگ زیب عالمگیر، دھکے خوش دھکے دلگیر

بعض اکھاٹاں مجموعی طور تے حکمرانیں دے رویے دا اظہار کرنین۔ تے انھیں کوں کہیں تے وی لاگو کیتا و پنج سگدے۔ ہک بے انصاف حکمران دے بارے وچ ایہ اکھاٹاں ہر ویلھے ٹھیک اے:

اندھارا جہ بیدا نگرے، پیسے سیر وصل دھیلے سیر مصری
حکمرانیں دی طرفوں جیرھلے آپنے آپنے علاقے دے سرداریں تے کوئی ٹیکیں
یا جرمانہ لایا ویندے تاں او غریب لوکیں کنوں اگور گھندن۔ ایہ
گالھ پہلے وی درست ہی تے اُج دی۔ ایذا اظہار این اکھاٹاں
وچ ملدے:

چٹی پی مہراں تے، مہراں گھتی شہراں تے
میڈا خیال اے صرف اکھاٹاں نال ای کہیں قوم دی تاریخ لکھی و پنج
سگدی اے۔ تے ایہ تاریخ کہیں درباری تے خوشامدی مورخ دی
تاریخ کنوں زیادہ سچی ہوسی۔ کیوں جو ایہ عوام دے سچے جذبات
تے خیالات دی نمائندہ ہوسی۔

روزی دا مسئلہ انسان دا ہمیشہ پیچھا کیتی رہ گئے۔ اُج دے
دور وچ تاں پوری دنیا کوں این جڈ و حصیش وچ ونڈ ڈتے۔
این حقیقت دا اظہار سرائیکی اکھاٹاں وچ وڈی خوبصورتی نال موجود
اے۔ انھیں وچوں ہک اکھاٹاں ملاحظہ ہو دے:

پیٹ نہ پٹیاں روٹیاں، تے سجھے کالھیں کھوٹیاں

انسان کوں زندگی و توح ہزاریں مرحلیں وچوں گزرنا پندے۔ تے
 اوں کوں نت نویں تجربے پھیندن۔ ایہ تجربے بعض اوقات مشترک
 ہوندن تے ول اکھاٹاں داروپ اختیار کر گھندن۔ انسانی زندگی
 دے انھیں تجربے دے بارے وچ سراسر کی دیاں ان گنت اکھاٹاں
 ملدن۔ اتھاں انھیں بے شمار اکھاٹاں دا انج ذکر کیا و نچے
 تاں ایہ مضمون چوں لمبا تھی ویسی۔ ات واسطے میں صرف کجھ اکھاٹاں
 درج کریاں :-

پتر ا توہیں، ڈکھ پچھوہیں

تتی کوں تارا سامنے، ڈکھی جاہ ڈکھ دانے
 (بدبخت دی ہر ویلھے قسمت گندی رہندی اتے تے ڈکھی جا پلو
 دے لگن نال ڈکھ پندی اے)

جو کرے گھیو، نہ کرے مانہ کرے پیو

بیرھا بہوں روتے اونکوں بھلا نہ جان
 تیکوں روتے مارے چیتا، باز، نکالی

بیر پکھتے آئے سکے

روہ نال ٹکرتے اپنا سر بھنڈ

سکھڑیاں دعائیں پلوتیں دی جاہ

مٹ دے تھاں نہ پھیندے کا بچھے

تورے ول ول ما بچھے

ماء نہیں نہ تھیوے ماسی توڑے رکھے پیت سہوائی

اکھاٹاں صرف کہیں قوم دے تجربے تے مشابہے دیاں
 عکاس تیر ہونیاں بلکہ اساں انھیں نال ہمیشہ اپنی گفتگو کوں متبر
 دی بٹریندوں - جیرھے لوک ادب نال تعلق رکھدن - خواہ او
 شاعر ہوون یا ادیب او دی اپنی تحریر کوں مؤثر، جاندار تے سوہنا
 بناون واسطے اکھاٹاں کنوں بے نیازئیں رہ سگدے - سراسر کی دے
 ممتاز سو فی شاعر خواجہ فرید دی شاعری کوں توڑے اکھاٹاں دی
 کوئی ٹوڑھ کے نہیں، کیوں جو او خود سچائی اے - لیکن ایندے باجوڑ
 اوڈے دبح جا جاتے اکھاٹاں استعمال کیتیاں گئیں -
 چار ڈھاڑے چیترو دے کوڑے بکر وال

جے ڈینہہ بھلڑے، مٹرو دی بھلڑے
 بے مشہور اکھاٹاں !!

ایہ اکھاٹاں اگرچہ عام لوکیں دیاں بٹائیاں ہوندین - تے او
 شاعری یا ادبی ذوق نال گھٹ واقفیت رکھدن - لیکن
 بے تکیاں برگزئیں ہوندیاں - وزن کنوں آزاد مگر ادبی چاشنی
 دیاں حامل - جینکوں نثری شاعری دے مصرعے آکھیاں و بخ سگدے
 (اگرچہ انھیں وچوں بہوں ساریاں با وزن دی ہوندین) اپنی ادبی
 خصوصیت دی حیثیت نال ادبی اصناف و ببح شامل کیتیاں و بخ
 سگدن - انھیں دی صنف کیا ہو وئی چاہیدی اے، یا انھیں کوں
 کیرھی صنف و ببح شامل کرنا چاہی، دا اس سلسلے کوں بخند ہون

کوں کوئی ادبی مقام ضرور ملنا چاہیگا اے، جیویں جو لوک گیتیں کون
 مل چکے۔ بلکہ او انج تائیں شاعری دے سب کنوں اعلیٰ نمونے
 قرار دتے دینچ پکین۔

یونکہ ایہ اکھاٹاں اساڈے وڈیریں دا ورثہ بن ات
 واسطے اساڈے اُتے فرض بندے جو اساں اینکوں اگلی
 نسل تائیں پچاؤں۔

لوکس دی دلچسپی دا سامان مہیا کریندن۔

عام طور تے انسانیں دے مختلف کارنامے، شر دے خلاف لڑائی۔

بھلائی واسطے قربانی دا جذبہ، کہیں ظلم دا بدلہ تے عمل مندی دے

غیر معمولی واقعات مشہور تھی کر ایہیں ہولے ہولے لوک قصیں وچ تبدیل

تھی ویندن۔ بعض اوقات انھیں لوک قصیں دے پچھوں تاریخی

حقیقتاں وی کییاں ہویاں ہوندن۔ جیرھیاں وقت دے نال نال ہک

ملک کنوں بے ملک پڑو سفر کریندیں ہوئیں اپنی اصلیت وچاپہندن

تے لوک قصیں وچ تبدیل تھی ویندن۔

جدید تحقیق نال ایہہ گالھ ثابت تھی اے جو بعض لوک قصے میر

کہیں خاص ملک نال وابستہ سمجھے ویندن حقیقتاً اوں ملک دے نہیں

ہوندے بلکہ ہوں قدیم زمانے وچ انسانیں دی ہجرت نال ایہہ قصے

دی سفر کریندے رہیں۔ تے ڈو جھے ملک وچ اوں قوم دے

مزاج تے نفسیات مطابق نویں شکل اختیار کر گئیں تے بعد وچ اوں

قوم دا ورثہ سمجھے ویندن۔ کجھ لوکس دا خیال اے جو ہیرا پنجا دا قصہ

در اصل جزائر برطانیہ وچوں اتھاں پچے تے اینویں کئی بے قصے وی

جیرے پاکستان وچ مشہور ہن۔ عراق دی قدیم تہذیب نال تعلق

رکھدن۔ ایندے علاوہ کجھ بے قصے یونانی فوج دی آٹے نال گھی

تے آئی ہئی۔

لوک قصے انسانی نفسیات نال دی ڈاڑھا تعلق رکھدن جتی کہ

بعض قصے ایہجھے دی ہن جیرھے انسان دے تحت الشعور دی نشاندگی

کریندن تے قدیم قبائلی زندگی کنوں وی ہوں پہلے دے کہیں انسانی

واقعے کوں علامتی روپ ڈے کراہیں آپنے ویح ظاہر کریندن۔ شاید انا
 وجہ اے جو لوک قصیں ویح غام طور تے نانگ، گھوڑا، پکری، بگٹوں
 تے ڈانڈ وغیرہ اپنے علامتی روپ ویح ساٹھے اندن۔ نانگ غام طور
 تے دشمن دے روپ ویح ظاہر تھیندے لیکن بعض کہانیں ویح او
 نا آسودہ جنسی خواہشات یا رہبانیت دی علامت دی بندے۔

لوک قصیں وچوں ڈھیر سارے ٹریجڈی ہن۔ دراصل انسانی
 نفسیات کامیڈی دی بجائے ٹریجڈی کنوں زیادہ متاثر تھیندی اے۔
 تے انسان این حوالے نال اپنے ڈکھیں دا بوجھ ہلکا کریندے۔ بہوں
 سارے لوک رومانیں دا انجام ٹریجڈی ویح ظاہر تھیندے۔ جیویں
 سستی پنوں، ہیر رانجھا، سہی رادل وغیرہ۔ اہتھال قابل غور گالھ ایہ
 اے جو انھیں لوک رومانیں دے ہیر ویا ہیر وشن عام طور تے شاعر اے
 تاجر زادے ہوندن۔ دراصل قدیم دور ویح خاص طبقے دے فرد
 تے کوئی ڈکھ آدے ماتاں او ڈکھ ہک وڈے المیے دی صورت
 ویح عوام ویح پھیل ویندا ہی ہول وقت دے نال نال ہک لوک قصے
 دی صورت اختیار کر گھندا ہی۔

سہراکھی لوک قصیں وچوں سستی پنوں تے ہیر رانجھا دالوک
 رومان ایندی سداہنی مثال اے۔ پنجابی لوک رومانیں وچوں سوچی مہینوال
 دے لوک رومان کوں وی پیش کیتا دینج سگدے۔

ایح لوک قصے صرف ساڈی دلچسپیتیں د امرکزات واسطے نیں
 بندے جو ایہ تفریح طبع داسیب ہن یا انھیں دے ذریعے

تعمیر کریندوں۔ تے کجھ دیر واسطے خیالی دُنیا وِج گم بھتی کرہیں اپنے
 روزمرہ دے ڈکھیں کنوں جان بچا گھندوں۔ بلکہ حقیقت ایہ لے
 جو اسان انھیں لوک قصیئیں دے ذریعے کہیں قوم دے مزاج اُونے
 مذہب، رسم و رواج، تہذیب ثقافت تے ناآسودہ خواہشات تے
 تمناواں کوں وی سمجھ سگدوں۔

لوک قصے عام طور تے غیر تاریخی ہوں دے باوجود وی
 ساڈی ہک تاریخی ضرورت پوری کریند تے اسان انھیں دے
 حوالے نال تاریخ دے انھیں گوشیں کنوں واقف بھتی سگدوں جیہ
 اصل تاریخ دیں کتابیں وِج نئیں ملدے۔ اس اڈی تاریخ د حقیقت
 بادشاہیں دے حالات تے جنگیں دے واقعات تائیں محدود بھتی گئی
 اے۔ تے ایہ صرف کئی ہزار سال تائیں مبنی اے۔ مگر عوام دیں دلچسپی
 تے انھیں دین خواہشیں کوں سمجھن واسطے اساکوں انھیں لوک قصیئیں
 دی لوڑھ پندی اے۔ کیوں جو انھیں لوک قصیئیں دیاں جڑاں تاریخی
 طور تے انسانی تمدن دی تقسیم کنوں بہوں پہلے دی صورت حال وِج
 موجود ہن تے اسان این طرح عوامی حد و حال کنوں چنگی طرح واقف
 بھتی سگدوں۔

مجموعی طور تے اگر اسان پوری دنیا دے لوک قصیئیں تے
 نظر سٹوں تاں انھیں وِج بہوں ساریاں خصوصیات مشترک ملدن۔
 عام طور تے خزانے دی تلاش، زینہ اولاد دی خواہش، عورت
 دی بے وفائی عاشق دا جنون، روحانی بزرگیں دیاں کرامتاں تے
 تقدیر دا غلبہ تقریباً ہر ملک دے لوک قصیئیں وِج ضرور پاتا ویندے۔

۱۰۳

عمر ایسی لوک قہے وی دنیا دے ڈوجھے قومیں دے لوک قہیں
کنوں ہرگز انج کے نیں۔ ایہ وی تقریباً انھیں ساریں خصوصیات کوں اپنے
دیچ پاتی کھڑن جیہیاں کہیں قوم دے لوک قہیں والازمی حصہ ہوندن۔

ملاوڑے

اپنی سنجان دی کہانی

”پیت دے پنڈھ“ ہک اچھے سفردی کہانی اے جیرھا جسمانی طور تے سانگھڑ (سندھ) کنوں فورٹ منرو (پنجاب) تائیں کیتا گئے لیکن فکری طور تے ایہ سفر ماضی دے ہزاریں سالیں دا سفر اے۔ این سفر وچ جسمانی طور تے سرائیکی علاقے دی تہذیب تے ثقافت دا مشاہدہ شامل اے۔ لیکن فکری طور تے ہزاریں سالیں دی تاریخ، مذہب، تہذیب، ثقافت تے ادب دے تجزیے دے علاوہ مستقبل وچ سرائیکی تحریکیں دے امکانات دا جائزہ وی گھدا گئے۔

سفر کئی قسم دے ہوندن۔ جسمانی سفر باہر دا ہوندا تے فکری سفر اندر دا۔ ایہ سفر نامہ اگرچہ ظاہری طور تے باہر دے سفردی کہانی اے۔ لیکن حقیقتاً ایہ باہر دے حوالے نال آپٹے اندر دے سفردی داستان اے انسان آپٹی نسل دے آغاز کنوں باہر دے سفردے نال نال آپٹے اندر دے سفر تے وی رہیئے۔ باہر دا سفر تاں ابن بطوطہ دا سفر اے۔ لیکن اندر دا سفر خواجہ فرید تے بلتھے شاہ دا سفر اے۔ ایہ سفر باہر دے سفر آدکھا اے۔ تے مدین توں صوفی یوگی تے وجودی یوگی تے نکھتے ہوئے

حضرت علیؑ دے این قول مَن عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَهُ
 دَبَّهٗ یَعْنِی جَیْنِ اِپٹے آپ کون سنجاڑیا لوں اِپٹے رب کون
 سنجاڑیا“ و بیح دراصل اندر دے سفر دا مذہبی حوالے نال ذکر اے۔
 صوفی شاعریں دے کلام و بیح این سفر دا ذکر ول ول ملدے خواجہ
 فرید آہدے ہ

فاش فرید ایہ وعظ سُناتوں
 عالم جاہل شاہ گدا کون!
 جے کوئی چاہے فقر فناںوں
 اِپٹے آپ کون ہگو لے

”بلھے شاہ دی این راہ دا پندھیڑ و اے۔ تے اپنی سَنجان دے
 سفر تے نکھتا ہو یا اے۔ ہک جاہ تے حیران تھتی تے پچھدے

ع۔ بلھیا کی جاٹناں میں کون؟

نہ میں موسیٰ و بیح میتاں!

نہ میں و بیح کُفر دیاں ریتاں!

نہ میں پاکاں و بیح پلپیتاں!

نہ میں موسیٰ نہ فرعون

لیکن آخر اپنی سَنجان تے گالھ آن سکیندے۔

ع۔ اول آخر آپ نوں جاٹناں

نہ کوئی پُڑجھا ہو پچھاٹناں

میں توں ہو نہ کوئی سیاٹناں

بلھیا شوہ کھڑا ہے کون؟

اندھی سچاں دا ایہ سفر کیوں تھی سگدے۔ سو فیانے اشکوں
مجرہ شکل پڑے پڑی اے تے آپٹی بے بسی دا جواز آپٹی سچاں کوں
خدا دی سچاں آکھ تے پیش کیتے۔

آپٹی سچاں بارے نوں منکرین دے خیالات متضاد جن مارکی
مفکر حقیقت پسندانہ رویہ اختیار کریندے ہوئے معروض کوں بنیادی
حیثیت پڑیندن۔ ایندے برخلاف وجودی منکرین دے نزدیک
سب کجھ وجود و بیح مضمراے۔ او معروضی بنیادی بجائے اپنے
ذاتی تجربے کوں ای سب کجھ جانندن۔ انھیں دے نزدیک "ذاتی"
ای حقیقی اے۔ وجودیت فردی بے مثل انفرادیت تے اصرار کریندیں
ہوئیں فطرت تے طبعی بنیادی عمومی خصوصیات دے مقابلے و پرچ
انسانی وجود کوں بنیادی حیثیت پڑیندی اے۔ تے انسان دے
چند بنیادی موڈز مثلاً لوریت خوف تے تشویش وغیرہ تے خصوصی
توجہ پڑیندی اے۔ لیکن مارکی منکرین دے نزدیک ایہ سب کجھ
بورژوازی فکر دا شاخسانہ اے۔

جڈاں میں آپٹی سچاں دے "فکر" و بیح آن پچا تم تے پھاتا ای
رہ گیوم۔ ایہ تاں شکر دی جاہ اے جو "پیت دے پنڈھ" میٹھے
مطالعے و پرچ آئی تے ایندے مصنف دا ایہ سفر جیرھا او اپنی دریافت
تے شناخت واسطے کریندے۔ میڈے واسطے راہنمائی دا سبب بنوایا
"پیت دے پنڈھ" دی بنیادی طور تے آپٹی سچاں دا سفر اے۔
ایہ اگرچہ حقیقتاً یک جسمانی سفر دا تذکرہ اے۔ مگر آپٹے "اندر"

کو دریا رفتہ کو دریا رفتہ واسطے اندر سے نکالنا فکر، سفر، داس، ارا، دی

گھدا گئے۔ ۱۰۹

اگرچہ ”آپنے آپ کوں سنجانو“ خالی خولی تے مجرد سمجھیا دیندے
 جینکون مرلیفانہ تے غیر صحت مندانہ ذہنیت دا نتیجہ دی آبن۔
 لیکن پیت دے پنڈھ وبع انیکوں خالی خولی نعرے دی بجائے
 سٹوس حقیقت پسندانہ تجزیے دی ای بنیاد بنایا گئے۔ اتے ایہ
 اپنی سنجان واسطے سائنسی تے صحت مندانہ رویہ اے۔
 سلیمان پہاڑ اُتے مصنف دا ہمزاد بچپن کنوں درکدا دے
 تے ایہ تائیں اتھاؤں نیں لہندا۔ جے تائیں مصنف خود پہاڑ تے
 نیں وبع چڑھدا۔ ایہ ہمزاد دراصل پہاڑ دی سیر دی صرف خواہش
 دا اظہار نیں۔ بلکہ اپنے اصل تائیں رسائی دی نگرہی تڑپ اے۔
 جیرھی مصنف دے اندرون جاگدی اے۔ تے ایندی تسکین اون
 ویلے یقینی اے۔ جیرھے مصنف خود ہمزاد کنیں وبع بچدے مگر
 ہمزاد تائیں رسائی کنوں پہلے راہ وبع مصنف اپنے ماضی دی تاریخ
 تہذیب ثقافت، زبان ادب تے مذہب دے تجزیے نال اپنے آپ
 تائیں رسائی پا گھندے۔ اپنی سنجان حاصل کر گھندے تے باہر دے سفر ممکن
 کنوں پہلے اندر دا سفر مکا گھندے۔

معروضی حوالے نال موضوع دی دریافت، باہر دے حوالے
 نال اندر دی سنجان۔ ایہ ہے ساری پیت دے پنڈھ دی کہانی تے این
 کہانی وبع اپنی دھرتی نال بھر پور پیار ای اصل تائیں رسائی دا ذریعہ اے
 این طرح نہ صرف مصنف اپنی سنجان حاصل کیتی لے بلکہ اسکوں وی اپنی
 سنجان دارستہ پڑسائے۔ کیوں جو اسان دی اہ دھرتی دے رها کوہیں تے
 ساڈیاں جڑاں وی ان دھرتی وبع پیوست ہن۔

اچی دھرتی جھکا آسمان

سر آئی افسانے دا آغاز قیام پاکستان دے بعد تھئے لیکن
 این نے مختصر عرصے وچ بہوں تکھیج نال پندھ کیتے۔ ابح درجناں
 افسانہ نگاریں دیاں تخلیقاں سر آئی رسالیں دی زینت بنڑ دیاں
 وقت دے نال نال افسانے دا معیار وی اُچا تھئے۔ تے ابح سر آئی
 دے ایجھے افسانہ نگار وی موجود ہن جنھن دا ناں گھنڈیں ہوئیں
 مخزن نال سر اُچا کیتا وینج سگدے۔

افسانہ نگاریں دی کھیپ وچ مردیں دے نال نال عورتیں
 دا وی وڈا حصہ اے۔ تے ایہہ اعزاز تاں بہر حال حک عورت
 کوں حاصل تھئے جو سر آئی وچ افسانیں دا پہلا مجموعہ اوند اچھپے
 محترمہ مسرت کلاچوی دے افسانوی مجموعے "اچی دھرتی جھکا
 آسمان" کوں پڑھن دے بعد احساس مقیندے جو انھیں دے
 سب کنوں چنگے افسانیں (چھیکڑی شاعر کوڑیاں عزتاں کوڑے
 طور) دی نوعیت سماجی اے۔ اساڈے این استحصالی سماج وچ
 لوک ظلم و اشکار ہن انھیں دچوں عورت دی اے۔ عورت بعض
 اوقات آپڑیں پئے دے علاوہ پیو ماڈے ظلم دا نشانہ وی بنڑدی

رہ دیندی اے۔ جیہڑے این سماج دیں غلط تے ظالمانہ رسمیں دے
 احمقانہ حدیثیں پابند ہوندن تے عورت انھیں رسمیں دی بھینٹ چڑھ
 کے نہ صرف اپنی جوانی ضائع کر پھندی ہے۔ بلکہ اوندے سارے
 ارمان جتھاں پیدا بھیندن اتھائیں مرویندن۔

این کتاب دے سارے افسانیں دے مطالعے دے بعد
 ایہ چیز واضح تھی دیندی اے۔ جو انھیں افسانیں دے موضوع زیادہ
 تر عورت دے ارد گرد گھمدن۔ عورت خواہ شہری ہووے یا دیہاتی
 عام طور تے سماج دیں رسمیں دی چکی وچ پھندی رہ دیندی اے
 لیکن ایندے باوجود قدرت پوٹن تے کہیں قسم دی قربانی کنوں دریغ
 نہیں کریندی بلکہ اکثر اوقات فرمانبردار تے ونا دی پتی ثابت بھیندی
 اے (بحوالہ کوریاں عزتوں کوڑے طور) ایہ عورت خود ظلم سہندی
 رھندی اے۔ لیکن انتقام نہیں گھندی۔ جیہڑے ویلے ظالم مجبور تھی
 کراہیں اوندے ساٹھے آویندے تاں نہ صرف او اوندوں معاف
 کر پھیندی اے۔ بلکہ اوندے ڈکھیں دا مداوا وی بن دیندی اے
 (بحوالہ اچی دھرتی جھکا آسمان)

انھیں ساریں افسانیں دا ایہہ کردار یعنی عورت اگرچہ بعض
 اوقات کہیں سفلی جذبے دا شکار تھی کراہیں انتقام تے تل وی آندی
 اے۔ تاں وی او بالکل وقتی تے عارضی ہوندے۔ لمحے بعد ساری
 کاوڑ ہوا وچ گھل دیندی اے۔ تے او اپریں مستقل رویے ڈو
 واپس آویندی اے (بحوالہ: منصور فرشتہ)

کتاب اچی دھرتی جھکا آسمان پڑھن دے بعد عورت دی

منظومیت واضح طور تے سامنے آندی اے۔ تے سماج دے ظالمانہ
 رسمیں دے خلاف نفرت پیدا تھیندی اے جیہڑیاں عورت اتے ایہ
 ظلم روا رکھن دی اجازت ڈیندن۔ ایندے نال نال عورت ذات تے
 اعتماد وی ودھدے۔ جو او صرف مرد دی عیاشی دا سامان نہیں
 بلکہ او او نڈا ہک ونا دار سا تھی وی اے۔ بعض دفعہ او اپنی حرات
 مندی نال مرد کوں انھیں فرسودہ رسمیں تے مجبوریں کنوں کڈھیندی
 اے۔ جیندا او شکار ہونڈے (بحوالہ: جینڈیں قبرستان کیوں؟)
 کہیں کہیں ویلے ایں کتاب کوں پڑھیں ہوئیں محسوس تھیندے
 جو ایں کتاب دے سارے افسانیں وچ عورت دی بکاسرہ
 تصویر ڈھانی گئی اے۔ حالانکہ ہک انسان دی حیثیت نال او کئی
 کمزوریں داشتکار وی اے۔ میڈے خیال وچ اگر کہیں کردار دے
 ڈوبیں پہلو سا منظر آؤنجن تاں افسانہ زیادہ حقیقت پسندانہ ہونڈے
 ایں کتاب وچ عورت دے علاوہ مرد دا کردار وی اکثر
 جائیں تے رسمیں دے چنیٹ وچ بھسیا ہویا نظر دے۔ تے انھیں
 وچوں نکلن واسطے پھٹکارہ ویندے۔ انھیں افسانے وچ
 جیکر عورت فرشتے دے روپ وچ نظر آندی اے تاں مرد دی
 شیطان نہیں نظر دا۔ او وی متعل مزاج تے محبت کرن والا بن
 کے سامنے آندے۔ لیکن عام طور تے برتری عورت کوں حاصل
 تھیندی اے۔ جیہڑی بالآخر مرد دیں مشکلیں دا سدا و آن بنیادی
 اے۔ (بحوالہ: چھیکڑی شناع)

مخصوص قسم دا فلسفیانہ نکتہ نظر گہرا لہا لے سو دا اے۔ جہالت یا کوڑی
 انا دی بنیاد تے کھڑی کیتیں ہونیں رسمیں (کوالہ چھوکر شعاع
 تے کوڑیاں عزتیاں کوڑے طور) دے خلاف جھک پڑے۔ کجھے ذہن
 دے اجتماع تے بناوت دے آثار ضرور ملدن۔ لیکن او آج
 دے نوین روایات کنوں ہٹ تے کائے مھیں۔ این کتاب دے
 افسانیں وچ مصنف دا گہرا مشاہدہ تے تجربہ وی جا جاتے پلیندے
 بعض افسانیں وچ اتلا گہرا مشاہدہ موجود ہے جو او تجربے وچوں
 گزریٹے بغیر حاصل نہیں کھیندا۔ ایہا وجہ اے جو بعض کرداریں دا
 نفسیاتی تجزیہ کیتا وچنے تاں انھیں وچ مصنف دی آچی شخصیت
 جھانکن پے ویسی۔ این کتاب دے ساریں افسانیں دا عورت تے
 گھریو زندگی دے گرد گھمن وی مصنف دی ذات کنوں اہنج نہیں
 کیتا وچنے سگدا۔ تے انھیں افسانیں دے اکثر کرداریں دی مشترک قدر
 شرافت وی مصنف دے آپڑیں کردار دی عکاسی کرنیدی اے کیوں جو
 اگر فنکار وڈی ہوشیاری نال آپڑیں فن پارے وچوں آچی ذات
 کون گم کرن دی شتوری کوشش نہ کرے تاں کوئی فن پارہ مصنف
 دی ذات دا اظہار بنڑے بغیر نہیں رہ سگدا۔

عورت دی نفسیات عورت ای چنکا سمجھ سگدی اے کیوں جو
 عورت ہووٹ دی حیثیت نال او خود اوں نفسیات تے مزاج دا
 حصہ ہوندی اے۔ ایہا وجہ اے جو این کتاب دے افسانہ وچ
 عورت دا نفسیات تے مزاج دا جتھاں تجربہ ملدے۔ او دے وچ
 سپائی دا رنگ گھانا گھاتا اے۔ بلکہ انھیں افسانیں دے مطالعے

نال میں عورت دے مزاج کوں پہلے کنوں بہتر سمجھئے۔

فنی حیثیت نال جیکر ایں کتاب دے افسانیں دا مطالعہ کیتا
 دے تے تاں بہر حال انھیں وینج بہوں ساریاں خوبیاں لبھدن پیرپی
 افسانہ نگاریں دی تعداد اگرچہ ڈوں درجنیں کنوں زیادہ اے۔ لیکن
 چنگے افسانہ نگاریں دی تعداد بہر حال مختصر اے۔ انھیں وچ محترمہ
 مسرت کلانچوی داناں دی شامل اے۔ تے میڈے خیال وینج
 خواتین افسانہ نگاریں وچوں ایہہ ناں سب کنوں اُتے اے۔

”اچی دھرتی جھکا آسمان“ دے افسانیں دی تکنیک اگرچہ
 سدھی سادی اے تے او کلاسیکل قسم دے واقعاتی افسانے
 ہن۔ یعنی تجریدی یا علاماتی قسم نال انھیں دا کوئی تعلق کائے نہیں
 لیکن جے تائیں فن تے گرفت دا تعلق اے۔ ایں کتاب دا کوئی افسانہ
 کہیں بہوں وڈے فنی نقص دا شکار کائے نہیں۔ انھیں افسانیں وچوں
 کوئی لمبا ہو دے یا چھوٹا۔ کہانی دے بیان وچ جھول دا شکار نہیں
 جھیندا۔ تے نہ کہتائیں ایہہ احساس جھیندے جو افسانے دا فلاں لڑاں
 حصہ غیر ضروری طول تے طویل یا مختصر اے۔

تاثر دی حیثیت نال دی ایہہ افسانے مصنف دی کامیابی ڈوا اشارہ
 کرنیدن۔ کیوں جو بعض افسانیں دا تاثر بہوں دیر تائیں باقی رہندے
 تے پڑھن ویلے تازی کوں اپنی رو وینج دیا ویندے۔

”اچی دھرتی جھکا آسمان“ دے اکثر افسانیں کوں حقیقت پسندانہ
 آکھیا وینج سگدے۔ کیوں جو انھیں ساریں دا تعلق اساڈی روزمرہ زندگی
 نال اے۔ ایہہ افسانے فوق الفطرت کرداریں دی بجائے دھرتی دے باشندیں

دے بارے وچ هن۔ البتہ معصوم فرشتہ "جک ایجھا افسانہ اے
 جیہڑا انسانی زندگی وچ بظاہر انسان دے ذریعے آسانی قوتیں دی
 غیر روایتی مداخلت پڑو اشارہ کرنی دے۔ این افسانے دے پلاٹ
 کوں یک عجیب اتفاق اکھیا وینج سگدے۔ ورنہ ڈو فریقین دے
 روزمرہ دے جھگڑیں دے تصفیے واسطے ایجھے معصوم فرشتے
 گھٹ لہندن یا جمدن۔ اگرچہ این افسانے دا خاتمہ بعض لوکیں
 کوں چونکا ڈیسی۔ لیکن اُجکل حقیقتاً افسانے دے فن دے موجودہ
 تقاضیں دے مطابق ایجھا خاتمہ متروک اے۔

این کتاب دے افسانیں تے فرداً فرداً کجھ لکھن واسطے کافی
 جاچا سیدی اے۔ جیکر مختصر طور تے ڈٹھا ونجے تاں میکوں سرائیکی
 دے معروف دانشور تے شاعر سائیں نصر اللہ خان ناصر دے نال
 اتفاق کرنا پوسی، جو این کتاب دا ہر لحاظ نال سوہنا افسانہ
 "چھیکڑی شاعر" اے "کوڑیاں عزتیاں گوڑے طور" تے "اچی دھرتی
 جھکا آسمان" دی بہوں چنگے افسانیں وچ شامل کیتے ولین مجموعی
 طور تے این کتاب دے اکثر افسانے سرائیکی وچ قابل قدر اضافہ
 هن۔ مصنفہ دی تخلیقی صلاحیتیں گہرے مشاہدے تے تجربے دے
 علاوہ افسانہ نگاری دے فن اُتے ضروری دسترس دی نشاندہی دی
 کریندن تے نال نال روشن مستقبل دی خبر وی ڈیندن۔ میں ایہاں
 ایہہ کتاب سرائیکی وچ شاندار اضافہ اے۔ تے این کنوں کوئی
 دیانت دار قاری انکار نہ کر لسی۔

سانولی دھپ دافنی جائزہ

”سانولی دھپ“ سائیں سلم قریشی دے افسانئیں دا مجموعہ اے جیویں جو اوندے اُتے لکھیا ہویا اے۔ رات میں اذکوں ہلکی نشست پوح پھیم ظاہر اے جو ایہ کتاب دی خوبی اے جو ایندے نال میڈی دلچسپی برابر قائم رہ گئی ہے۔

سائیں سلم قریشی آپنے ہر افسانے دا منڈھ دڈی ہنرمندی نال بڈھے ایہا وجہ اے جو میں ہر افسانے دی ابتدا کرن دے بعد اذکوں ختم کرن تے مجبور ہتی دیندا رہیاں، کیوں جو اڈوں افسانے دے پاند تائیں پچن میڈا مقصود ہتی ویندا تا۔

میڈے خیال دبح پوری کتاب تے رومانی فضا طاری اے تے میں پکھ تے غم دی کیفیت دبح پڈا رہ گیاں۔ کئی افسانے ایجھے دی بن جنھیں دا پاند اگرچہ خوشگوار تا۔ لیکن آخر تائیں دل دھڑکدار ہے جو کیا ہنسی

سائیں سلم قریشی دے افسانے دبح کہیں مربوط فکری نظام دی تلاش بے سود اے۔ لیکن ایہ نہیں آکھیا دبح سگدا جو انھیں دے افسانے خلا دبح تخلیق کیتے گئیں۔ انھیں دا افسانہ ”منیوسے“ اساطیر

ساج و بیج "وٹے سٹے" دے خونناک انجام دی ہک کہانی بننر دا بننر دا
 رہ گئے۔ ایہہ بڑوں بھینٹریں دے بھرانویں دی کہانی اے۔ جیڑھے
 عقل نال کم گھندن (ایہہ شاید فنکار دی خوش فہمی دا نتیجہ اے)
 انسانی زندگی کیتلا مسائل و بیج گھری ہوئی اے۔ ایذا احساس
 اساں لوکیں کوں پہوں گھٹ ہوندے۔ شہر و بیج رھن دا لاکھک
 شخص عام طور تے دیہاتی زندگی دے مشیل کنوں نا واقف ہوندے
 "روہی" کوں خواجہ فرید تے عالمی شہرت بخشی اے۔ اتے اچ ہوں
 سارے لوک اوندے بارے صرف رومانی تصور رکھدن۔ ایہہ ہوں
 گھٹ لوک سمجھدن جو روہی دے لوکیں واسطے پائی جیڑھا شہر و بیج
 قدم قدم تے ملدے۔ زندگی موت دا مسئلہ اے۔ ایہہ ہک اہم تے تلخ
 موضوع اے۔ لیکن سائیں اسلم قریشی دی زنگین تحریر جیکوں شاعرانہ
 آکھیا و بیج سگدے پورے افسانے تے رومانی فضا طاری کر ڈتی اے
 ایں افسانے دے کردار امید و بیم دا شکار رھن۔ تے انھیں دی ایں
 کیفیت کوں وڈے فنکارانہ انداز و بیج بیان کیتا گئے۔ "سانولی و بیج"
 دے افسانے تے سفر، انتظار، امید، خوف تے ڈکھ دی جیڑھی کیفیت
 چھائی رہندی اے۔ اداصل بنیاد اے۔ جیڑھی قاری واسطے دلچسپی
 دی بنیاد فراہم کریندی اے۔ اگرچہ انھیں افسانے و بیج کہانی دا عنصر
 عام طور تے مختصر ہوندے۔ اگر ایں طرح کردار جاندار ہتی ویندے۔
 "میگھ ملہاراں" و بیج "سکھو" دا کردار تے "گھر دے لوک" و بیج
 مسافر دا کردار نکھرتے سامنے آگئے۔ تے انھیں کردار ایں کوں بھر پور زندگی

اگرچہ کئی انسانے غیر علامتی رهن، گایبض پورے انسانے علامتی
 وین پائی کھرن۔ "گھر دے نوک" وینح مسافر دا کردار عام مسافر دا
 نہیں ٹنڈا۔ جیرھا گھر کنوں باہر سوٹا گھنن روانہ تھی دیندے۔ یا ذات
 محبوبہ دے ملن واسطے ایہہ بھوگ بھگیندے۔ اتھناں مسافر وسیع تر
 علامتی روپ اے۔ جیرھا اپنی کار واسطے رلدا دے۔

سائیں اسلم قریشی دے فن دی بنیادی خصوصیات وینح لفظیں دا
 سوہنا استعمال جینکوں عبارت آرائی وی آکھ سگدوں تے نال نال شاعرانہ
 تخیل دی شامل اے۔ ساڈا ایہہ فنکار انسانہ نگار دے نال شاعر تے
 مصور وی اے۔ جئیں اپنی انسانی وینح شاعری تے مصوری
 نال وی کم گھدے تے کہیں کردار یا تصور کوں نمایاں کرن واسطے
 انھیں ڈوہیں تخلیقی صلاحیتیں دا بھرپور استعمال کیتے۔ اگرچہ نویں انسانہ
 نگارین دے نزدیک ایہہ انداز نہ صرف متروک اے بلکہ غیر ضرورں تکلف
 اے۔

سائیں اسلم قریشی دے کجھ انشائیے جیڑھے این کتاب وینح شامل
 رهن۔ میڈے نزدیک امہام دانشکار تھی بگین۔ انشائیہ دافن اجن تائیں
 اردو وینح دی موضوع بحث اے۔ تے ادنی بنیادی خصوصیات دا
 تعین نہیں تھی سگیا۔ انشائیں جیڑھیں خصوصیات تے بہر حال اتھن تھی
 چکے "سانولی دھپ وینح او اجن اپنے تقاضے پورے کرن کنوں
 قاصر رہن۔ لیکن انھیں انشائیے پڑھن دے بعد ایہہ توقع بجا اے
 جو سائیں اسلم قریشی این فن تے قابو پاؤن وینح کامیاب تھی ولین۔
 کہیں فن کار دے فن تے نظریات کوں پرکھن واسطے میں اپنے وسیلے

تے دھرتی نال اوں فنکار دی وابستگی کوں بنیادی اہمیت پڑینداں فریڈ
 دے فن دی عظمت اوندکے وسیب نال بھر پور محبت وچ لے۔ میڈے
 ایہہ حقیقت خوشی دا باعث اے جو سائیں اسلم قریشی دے افسانے ہون
 یا اثنائے۔ انھیں وچ اپنے وسیب نال محبت تے وابستگی بھر پور طریقے
 نال موجود اے۔ میڈے نزدیک انھیں دا ہک شاندار افسانہ (مینگھ
 مہاراں) اپنے وسیب نال محبت دی چنگی مثال اے۔

اساڈے کئی افسانہ نگار اپنی تخلیق وچ کئی کئی جاہتے آئے
 خیالات کوں مجتمع نئیں رکھ سکدے۔ انھیں دے خیالات دا سلسلہ ترط ترط
 دیندے تے افسانے وچ جھول آدیندے۔ لیکن "سانولی دھپ" دے
 کہیں افسانے وچ جھول نئیں ملدا۔ انھیں دے خیالات دا دھارا پوری
 روانی نال وہندا رہندے۔ ایہہ روانی عام طور تے امتحان کمزور پئے
 دیندی رہندی اے۔ چٹھاں فنکار اپنے کہیں کردار دے خیالات کوں
 قلم دی گرفت وچ آنر دی کوشش کریندے۔ لیکن سائیں اسلم قریشی
 کوں ایں مقام تے بہوں سارے افسانہ نگارین تے فوقیت حاصل اے جو
 او اپنے کردار دے خیالات کوں سوہنے تے کامیاب طریقے نال کاغذ
 تے اتار پڑیندن۔ انھیں دا افسانہ پھل تارا کرن "دا کردار اپنے خیالات دی
 جیڑھی دنیا وچ گم رہندے۔ اوں دنیا کوں ساڈے سامنے "سانولی دھپ"
 وچ وڈی کامیابی نال پیش کیتا گئے۔

"سانولی دھپ" دے افسانے تے اثنائے سرسکی وچ ہک نویں اسلوب دی نشانی
 کریندن۔ ایہہ اسلوب سرسکی دے ڈوجھے افسانہ نگارین وچ گھٹ ملے۔ ایہا وجہ اے جو
 ایں کتاب دیاں کئی تخلیقاں میڈی گرفت وچوں مھسل مھسل ویندیاں ہن تے اپنے "ایریشن"
 واسطے تیار نہ ہن جو انھیں شہ پارین نال ایہہ بے رحمانہ سلوک کیتا وچے۔ لیکن سائیں
 فدائے اظہ دی سنگت دے سرسکی دے افسانہ نگارین کوں کھٹ ملے۔

حالاتِ زندگی

محمد اسلم رسول پوریؒ - ۱

میں محمد اسلم رسول پوری (۲۵ نومبر ۱۹۲۱ء کو سستی رسول پور تحصیل جام پور ضلع راجن پور میں ایک متوسط مالی گھرانے میں پیدا ہوا، میرے والد کا نام عبدالکریم خان تھا جو کچھ عرصہ سکول میں پرائمری ٹیچر کی حیثیت سے کام کرتے رہے، میرا خاندان علم و ادب سے دلچسپی رکھتا تھا۔ والد صاحب کو سرانسیکی ادب اور طب سے بڑی دلچسپی تھی وہ اردو اور سرانسیکی شعر خوب کہتے تھے اور عہدِ تخلص کرتے تھے۔ انہیں سرانسیکی کے مشہور شاعر لطف علی کی مثنوی "سیف الملوک" کا بڑا حصہ زبانی یاد تھا اور وہ دیوانِ فرید کا مسلسل مطالعہ کرتے تھے میرے دادا جان مہراخان روحانی علوم میں بڑی دلچسپی رکھتے تھے، میرے نانا مولانا محمد موسیٰ خان اوٹلی مدرس تھے، وہ تین کتابوں کے مصنف بھی تھے، اردو، فارسی کا اعلیٰ ذوق کے حامل تھے، اور میرے ماموں محمد اسماعیل احمدانی سرانسیکی کے عظیم شاعر ہیں۔ ان کی دو کتابوں "پیت سے پنڈھ" اور "چھولیاں" کو خواجہ فرید صدارتی ایوارڈ مل چکے ہے، میرے چھوٹے بھائی فاروق آتش سرانسیکی کے مشہور مزاح نگار ہیں

میری تربیت چونکہ بڑے علمی گھرانے میں ہوتی اس لئے مجھے بچپن سے علم و ادب سے دلچسپی رہی میرے نانا مولانا محمد موسیٰ خان کی شاندار لائبریری تھی میں نے اس سے بڑا استفادہ کیا۔ مذہب خصوصاً تصوف کو گہری دلچسپی سے پڑھا

میری علمی تربیت رسول پور کے ایک بڑے عالم مولانا نصیر بخش صاحب کی محمد

میں ہوئی جو روحانی علوم کے ساتھ تصوف، فارسی اور اردو ادب پر جہارت نامہ رکھتے تھے وہ فارسی میں بھی شعر کہنے تھے وہ خواجہ فرید کے دستِ بیعت تھے اور دیوان فرید کا باقاعدگی سے مطالعہ کرتے انہیں دیوان فرید تقریباً تمام یاد تھا۔ انہوں نے مجھ میں تصوف، تاریخ، نجوم اور اردو کا ذوق پیدا کیا۔

میں نے پرائمیری جماعتیں پرائمیری سکول رسول پور میں پڑھیں اور میٹرک ہائی سکول جام پور سے کیا۔ ہائی سکول میں میں نے اردو میں شعر کہنا شروع کیا۔ اور اس کے ساتھ مضمون نگاری بھی شروع کی۔ میں نے میٹرک کا امتحان ۱۹۵۸ء میں پاس کیا۔

(۶-۱۹۶۰ء میں میں نے گورنمنٹ نارل سکول مظفر گڑھ سے جے ڈی کی اور ۱۹۶۲ء میں بطور پرائمیری مدرس تعینات ہوا، اس عرصہ کے بعد میں نے پرائیوٹ طور پر ایف اے اور ایلم لے (اردو کیا) اور ۱۹۸۳ء میں گورنمنٹ لاکھنؤ کانج تان سے ایل ایل بی کا امتحان پاس کیا۔ ۱۹۶۸ء میں میری شادی ہوئی، اس وقت میرے دو لڑکے اور تین بچیاں ہیں۔

۱۹۷۰ء تک میں اردو میں مضمون لکھتا رہا۔ بعد میں باقاعدگی سے سرایگی میں لکھنا شروع کیا۔ کچھ عرصہ سرایگی میں شعر بھی کہے، جو بعد میں ترک کر دیئے میں نے اپنی محنت سے ایک ذاتی لائبریری بھی بنائی جو غالباً اس علاقے میں سب سے بڑی ذاتی لائبریری ہے

میری مندرجہ ذیل کتب شائع ہو چکی ہیں

- ۱۔ دو قدم کا ساتھی
- ۲۔ مار کسی نقطہ نظر اور ہمارا ادب
- ۳۔ سرایگی کے بارے میں سوال و جواب
- ۴۔ سرایگی کا وعدہ
- ۵۔ سچل مرمت
- ۶۔ بیدل سندھی

۷۔ سرائیکی رسم الخط کی مختصر تاریخ (یہ عمر کمال خان کے ساتھ مشترکہ تصنیف ہے)

۸۔ اصل لغاری

۹۔ سرائیکی زبان اور رسم الخط اتے اوازن
سرائیکی ادب کی حیثیت سے میری کتابوں کی اشاعت کا سہرا عمر کمال خان کے سر سے
جنہوں نے میری کتابوں کو شائع فرما کر انہیں علاقے میں متعارف کرایا۔
میں نے سرائیکی زبان میں بہت سے مقالات بھی لکھے ہیں جو مختلف ادبی رسائل
اور اخبارات میں شائع ہو چکے ہیں